

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Proměňující se role mateřství v české společnosti

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání
Autor práce: **Michaela Urbanová**
Vedoucí práce: PhDr. Lenka Václavíková Helšusová, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Michaela Urbanová**
Osobní číslo: **P12000336**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání**
Název tématu: **Proměňující se role mateřství v české společnosti**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se věnuje měnící se roli mateřství v české společnosti. Autorka se na základě analýzy textu bude zabývat měnící se historickou perspektivou role matky ve vztahu k dítěti a ke společnosti. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucí bakalářské práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

LENDEROVÁ, Milena - RÝDL, Karel. Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století. Vyd. 1.

V Praze; V Litomyšli: Paseka, 2006. 376 s., [16] s. obr. příl. Fénix; sv. 16. ISBN 80-7185-647-9.

LIPOVETSKY, Gilles. Třetí žena: neměnnost a proměny ženství. V českém jazyce vyd. 2. Praha: Prostor, 2007. 329 s. Střed; sv. 80. ISBN 978-80-7260-171-4.

BADINTER, Elisabeth. Materská láska. Bratislava: Aspekt, 2008. 277 s. ISBN 80-85549-04-2.

ABRAMS, Lynn. Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918. 1. vyd. Brno: CDK, 2005. 367 s. ISBN 80-7325-060-8.

Obrazy dětství v dnešní české společnosti: studie ze sociologie dětství. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2004. 203 s. ISBN 80-86598-80-2.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Lenka Václavíková Helšusová, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **10. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce PhDr. Lence Václavíkové Helšusové, PhD. za cenné rady a odbornou pomoc při zpracování.

Anotace

Tato bakalářská práce se věnuje měnící se roli mateřství v české společnosti. Zabývá se proměňující se historickou perspektivou role matky ve vztahu k dítěti a ke společnosti. Pokouší se popsat, jak se měnilo postavení ženy a dítěte v minulosti. Vysvětluje pojem mateřství a popisuje postavení matek od 18. století až po současnost. Autorka poukazuje na hlavní rozdíly vnímání mateřství v určitých etapách historie. Hluběji se práce zaměřuje na mateřství v současnosti a jeho hlavní problémy.

Klíčová slova

mateřství, matka, dítě, dětství, rodičovství, rodina, společnost, gender, ženské dějiny, porodnost, bezdětnost

Annotation

The main topic of this bachelor thesis is The Changing Role of Maternity in Czech Society. It deals with historical perspective of the role of the mother in relation to a child in the Czech society. The thesis attempts to describe the main role of a women in the past. It explains the role of the maternity and it subscribes the position of the mothers from the 18th century until present. The author tries to distinguish the main differences in perceptions of maternity in the different ancient eras. The thesis goes deeper in the part, which is focused on maternity in the present and its main problems.

Key words

maternity, mother, child, childhood, parenthood, family, society, gender, childhood, women's history, natality, childlessness

Obsah

1 Úvod.....	8
2 Ženské dějiny.....	9
3 Mění se postavení ženy.....	11
4 Mění se postavení dítěte.....	14
5 Mateřství.....	17
5.1 Mateřství jako instinkt.....	18
5.2 Mateřství jako sociální konstrukt.....	20
5.3 Bezdětnost.....	23
5.4 Rodičovství - mateřství versus otcovství.....	25
6 Mateřství v minulosti.....	29
6.1 Mateřství v 18. a 19. století.....	29
6.2 Péče o matku a dítě mezi válkami.....	31
6.3 Mateřství po únoru 1948 do roku 1990.....	33
7 Rodina.....	37
8 Mateřství v současnosti.....	39
8.1 Sňatečnost.....	39
8.2 Věk matek a počet dětí.....	40
8.3 Zaměstnané matky.....	43
8.4 Svobodné matky.....	45
9 Závěr.....	48
10 Seznam tabulek, obrázků a grafů.....	49
11 Seznam použitých zdrojů.....	50

1 Úvod

Jako téma mé bakalářské práce jsem si vybrala proměňující se role mateřství v české společnosti. S tímto tématem jsem se setkala při četbě knihy Radostné dětství, velmi mě zaujalo a proto jsem se rozhodla věnovat se mu hlouběji.

Cílem mé bakalářské práce je popsat, jak se v průběhu historie měnila role matky ve vztahu k dítěti a ke společnosti. V úvodu se pokusím vysvětlit, kdy se historikové začali zabývat historií žen a co to vlastně ženské dějiny jsou. Dále se zaměřím na to, jak se v historii měnilo postavení žen a dítěte. Tyto kapitoly jsou důležité zejména proto, aby si čtenář uvědomil, jak se jejich postavení a vztah napříč staletími radikálně měnil. Postavení jak ženy, tak dítěte, jak ho známe v současné době, nebylo vždy samozřejmé. Dítě nemělo vždy výsostné postavení, které má dnes a ženy nemohly například běžně studovat na univerzitě.

V dalších kapitolách už se zaměřím na samotné mateřství. Nejdříve definuji pojem mateřství a popíši různé pohledy na jeho podstatu. Do své práce bych chtěla včlenit i kapitolu týkající se bezdětnosti, ve které se zaměřím na bezdětnost dobrovolnou a na to, co ženy k volbě bezdětného života vede. Dále se budu věnovat tomu, jak bylo vnímáno mateřství společností i samotnou matkou v minulosti.

Sociální institucí, která úzce souvisí s mateřstvím je rodina a proto stručně charakterizuji, jak se s transformací společností mění a jaké jsou její typy.

Poslední kapitoly mé práce se budou věnovat mateřstvím v současnosti. Zaměřím se na zvyšující se věk dnešních matek a na snižující se sňatečnost, která s mateřstvím také úzce souvisí. Dále se budu věnovat problematice svobodných a zaměstnaných matek, kterých v posledních pár letech rapidně přibývá.

2 Ženské dějiny

Historie byla dlouhou dobu brána jako něco, co po staletí tvoří muži. Muži bojovali ve válkách, řídili říše, vedli povstání a starali se o obživu své rodiny. Teprve metodicky vymezené bádání o dějinách žen usiluje o pohled z jiného úhlu.¹ Na počátku bádání o ženských dějinách se předpokládalo, že muži i ženy mají odlišné dějiny, že ženy mají vlastní dějiny zcela oddělené od klasických „mužských“ dějin. Dnes už je jasné, že mužské a ženské dějiny nelze oddělit. Ženy byly vždy součástí společnosti a měly ve společnosti podstatnou roli, která byla jen jiná než ta mužská a byla zkoumána později. Ženské dějiny se zabývají postavením žen napříč staletími. Na rozdíl od klasických politických dějin se zabývají každodenním životem obyčejných žen pocházejících i z nižších společenských vrstev.

První zájem o zkoumání role ženy v českých dějinách můžeme zaznamenat už u romantického dějepisce. Žena se zde objevuje zidealizovaná, představuje přírodu, zatímco muž představuje civilizaci.² Na dlouhou dobu pak zájem české historiografie o ženu v dějinách upadá a opět se objevuje až v době nacistické okupace, kdy v roce 1941 vychází publikace *Královny, kněžny a velké ženy české*.³ Tato kniha se ovšem nezabývá obecně dějinami a postavením ženy, ale zaměřuje se na ženy, které se nějakým způsobem zapsaly do českých dějin.

Na současné bádání české historiografie o dějinách žen má silný vliv francouzská historická škola Annales vznikající v 60. letech 20. století, která se už v meziválečném období začala věnovat dějinám každodennosti, dějinám mentalit či vztahu matky a dítěte v dějinách. Moderní výzkum dějin žen je také spojené s rozvojem feminismu. Ženské dějiny se zkoumaly jako součásti dějin politických – bádání o dějinách ženské emancipace, dějinách ženských hnutí či zapojení žen do politického života. Tato feministická historiografie se rozvíjela hlavně na přelomu 60. a 70. let 20. století. V Čechách se dějiny

1 LENDEROVÁ, M.; KOPIČKOVÁ, B.; BUREŠOVÁ, J.; MAUR, E. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Str. 7.

2 LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. Str. 7.

3 Tamtéž, str. 7.

ženy, stejně jako třeba dějiny každodennosti, začaly zkoumat se zpožděním. Příčinou je pravděpodobně komunistický režim, který na téměř půl století ochromil naši zemi.⁴

Za posledních deset, patnáct let se bádání o dějinách žen v českých zemích značně posunulo. Asi nejvýznamnější českou historičkou zabývající se právě dějinami žen a každodennosti je profesorka Milena Lenderová, která se zaměřuje hlavně na období 19. století. Mezi další historičky zabývající se ženskými dějinami patří například Božena Kopiczková, která se věnuje postavení ženy v české a moravské společnosti v předhusitské době a profesorka Jana Burešová zaměřující se na dějiny společenského postavení žen v 1. polovině 20. století.

4 LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. Str. 8.

3 Mění se postavení ženy

Postavení žen ve společnosti se v průběhu dějin razantně proměňovalo. Hovořit o postavení žen v prehistorickém období není jednoduché. Ovšem z nálezů archeologů či výzkumů antropologů lze usuzovat, že příslušnice ženského pohlaví byly uctívanými nositelkami života.

Středověká žena byla vnímána ve dvou protipólech. Jako hříšná a smyslná Eva a jako svatá matka Boží Marie. Obecně byla ale žena ve středověku spojována spíše se zápornými vlastnostmi, byla považována za nečistou a nebezpečnou. Ženy ve středověku byly už od narození považovány spíše za zátěž a vždy se upřednostňovalo narození syna, který byl nositelem moci a držitel sociální pozice. U panovnických rodů narození syna znamenalo nového nástupce, u nižších vrstev dalšího živitele rodiny. Zatímco narození dcery s sebou neslo spíš zátěž pro rodinu.

Postavení ženy v dospělosti záviselo na tom, z jaké společenské vrstvy pocházela a především záviselo na jejím manželovi. Nejlépe si vedly ženy, které pocházely ze šlechtických rodů a měly na starost hradní domácnost. Ženy tedy měly určité pravomoci, ale nikdy nevystupovaly jako veřejné osoby.⁵ V českých zemích se sice už ve středověku setkáváme se vzdělanými ženami, jejich počet je ale zanedbatelný. Pokud se dívky výjimečně vzdělávaly, tak v rodičovském domě a ty, které se zaslíbily Bohu, v kláštrech.⁶ Se žákyněmi se hojněji setkáváme až v soukromých školách v době předbělohorské.

Největší změna v postavení ženy přichází v 19. století a to hlavně v jeho druhé polovině. Toto století je pro ženy zlomové. Až do této doby bylo vzdělání žen a vůbec jejich zapojení do veřejného života pro evropskou společnost okrajovou záležitostí.

Prvním krokem k emancipaci žen u nás byla možnost vzdělávat se i po absolvování povinné školní docházky. V roce 1868 byla vydána Hasnerova reforma, která iniciovala

5 LIPOVETSKÝ, G. *Třetí žena: Neměnnost a proměny ženství*. Praha: Prostor, 2007. Str. 220.

6 LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá fronta, 1999. Str. 39.

založení veřejného dívčího učitelského ústavu končící maturitou. Dále o dva a dvacet let později

později vzniká první dívčí gymnázium Minerva.⁷ Ženy se tedy po absolvování základní školy měly možnost dále vzdělávat, ale jednalo se především o vzdělání budoucí manželky, hospodyně či vychovatelky.⁸ A i přes tento pokrok bylo dalším vzdělávání dívek považováno za zbytečný přepych. Setkáváme se i s názory, že vzdělaná žena je „odtrhována“ od rodinného krbu.

Dalším důležitým bodem ve vývoji postavení ženy bylo zakládání různých ženských spolků. V padesátých a šedesátých letech devatenáctého století se ženy začaly ve větší míře sdružovat. Stěžejní oblastí aktivity ženských spolků byla sociální péče o matky a děti.⁹ Už do roku 1900 ženské hnutí existovalo ve většině států Evropy.¹⁰ Ženská sdružení poskytovala ženám se po boku svých manželů angažovat ve společnosti. Už toto jsou první krůčky k emancipaci žen. Většinou se jednalo o manželky významných Pražanů zvučných jmen.¹¹ Tato sdružení měla často filantropický charakter, filantropie k 19. století neodmyslitelně patří.¹² Mezi první pražské filantropky patřila například Marie Riegrová, která byla dcerou historika a spisovatele Františka Palackého a manželkou významného českého politika Františka Ladislava Riegra.

Asi nejznámějším ženským spolkem u nás byl Americký klub dam. Iniciátorem založení klubu byl Vojtěch Náprstek. Spolek pořádal osvětové přednášky a praktické lekce pro moderní hospodyňky. Do klubu docházely manželky a dcery z významných českých

7 LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. Str. 248.

8 LENDEROVÁ, M.; KOPIČKOVÁ, B.; BUREŠOVÁ, J.; MAUR, E. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Str. 419.

9 MUSILOVÁ, Dana. Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu. In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008, Str. 23.

10 ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Str. 259.

11 LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999, Str. 231.

12 Filantropie je forma dobročinné činnosti.

rodin. Byla to například Eliška Krásnohorská, Sofie Podlipská, Marie Riegrová či Renata Fügnerová-Tyršová.

Na počátku dějin českého feminismu stojí dva muži. Jedná se o českého pedagoga a lékaře Karla Slavoje Amerlinga a již zmíněného národopisce Vojtěcha Náprstka. Tito muži chtěli dát ženám nový prostor, kde by se mohly angažovat. První vlna feminismu je spojená hlavně s Amerlingem. Ten chtěl vybudovat nový vzdělávací systém, do kterého by patřily i ženy. I přesto, že se mu toto v této první fázi nepodařilo, zasloužil se o to, aby měly ženy svůj prostor ve společnosti.¹³

Zde je vidět, že v 19. století byl feminismus ještě v plenkách, ale i tak se život žen se založením dívčích škol a zakládáním ženských sdružení zkvalitnil. Na zrovnoprávnění si však ještě musely počkat, to přichází až se vznikem Československé republiky v roce 1918.

Postavení ženy v minulosti mělo samozřejmě vliv i na postoj společnosti k mateřství. Až s emancipací žen v 19. století se stává mateřství uznávanou hodnotou a zájem společnosti o matku i dítě se prohlubuje.

13 LENDEROVÁ, M. K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století. Praha: Mladá fronta, 1999. Str. 237

4 Mění se postavení dítěte

Stejně tak jako se v dějinách vyvíjelo postavení žen, vyvíjelo se i postavení dítěte. Je třeba si uvědomit, že pojetí dítěte, které známe v dnešní době, je celkem novodobá záležitost. Teprve v roce 1924 zakotvila ženevská Deklarace práv dítěte skutečnost, že dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a zvláštní právní ochranu před narozením i po něm.

Až ve 20. století se zrodilo pojetí dětství tak, jak ho známe dnes. Vzniká koncept, ve kterém se dítě konstituuje jako autentická bytost, plnoprávný, rovnocenný až dokonce zvýhodňovaný člen společnosti, jehož postavení je chráněno legislativou a současně se stalo bytostí, k níž se upínají naděje rodičů i společnosti.¹⁴ Právem je tedy 20. století nazýváno stoletím dítěte. Na následujících řádcích se pokusím stručně přiblížit, jak se v průběhu historie měnilo postavení dítěte.

Dětství ve středověku samozřejmě vypadalo jinak než dnes. Děti z vyšších společenských kruhů byly už v útlém věku zasňubovány a často posílány na výchovu do klášterů mimo svoji rodinu. Děti žijící na venkově byly využívány jako pracovní síla. Ve středověku se setkáváme s vysokou dětskou úmrtností a také s velmi nízkým věkem úmrtí dětí. Průměrná délka života byla u dospělých mužů mezi 40 a 50 rokem a u žen kolem 37 až 45 let. Tím se tedy období dětství vzhledem k délce života zkracovalo. Je tedy jasné, že dětství ve středověku nebylo bezstarostné období plné her, jak je tomu dnes.

V českých zemích se projevuje emancipace dětství hlavně v 19. století. Přibývá řada výchovných spisů, vytváří se moderní školství, ustavuje se pediatrie jako samostatný lékařský obor.¹⁵ Přístup k dítěti v 19. století se odvíjel od toho, do které společenské vrstvy rodina dítěte patřila. Cílem výchovy pak bylo připravit dítě na jeho budoucí život. To znamená, že dítě z šlechtické rodiny se připravovalo na řízení, dítě z obchodnické rodiny bylo vedené k tomu, aby jednou převzalo živnost a dítě z nejhudší vrstvy mělo co nejdříve přispívat k obživě celé rodiny. Na začátku století ještě bylo rozhodující,

14 LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. Str. 7.

15 Tamtéž, str. 7.

do kterého stavu rodina patří – jestli do stavu privilegovaného nebo do stavu poddaného. Na konci století už nezáleželo tolik na šlechtickém původu, ale spíše na výši majetku.

Rodina byla často pro dítě jedinou institucí, ve které probíhala socializace, vzdělání a příprava na život.¹⁶ Ovšem emoce hrály v rodině pouze okrajovou roli. Dětem se zpívalo, vyprávěly se jim pohádky, ale hlazení a mazlení se příliš nepěstovalo a jestliže se rodiče s dětmi mazlili, tak pouze za odměnu.¹⁷ Rodiče se řídili úslovím „*Výchování tvrdé dělá děti zdravé*“.¹⁸ Vztah mezi rodiči a dětmi nebyl nijak vřelý. Ve vyšších a vyšších středních vrstvách byla hlavní ženou, která se dítěti v prvních měsících a letech jeho života věnovala, kojná či chůva. V dolních vrstvách, kde matka musela pracovat, byla výchova svěřována prarodičům či starším sourozencům. Hlavní autoritou v rodině byl samozřejmě otec, rodina v 19. století byla silně patriarchální. Za špatné chování se děti trestaly bitím, taháním za vlasy, uši, zavíráním do komory, klečením, stáním v koutě či přivazováním ke stolu. Vedle těchto fyzických trestů se jako výchovného prostředku užívalo strašení nadpřirozenými bytostmi – čertem, Polednicí či Klekánicí.¹⁹ Rodiče vytvářeli v dětech strach před možnými represemi, měli tak větší autoritu než mají rodiče v současné době, získávali si ji však násilnou cestou. S touto formou výchovy bychom dnes samozřejmě nesouhlasili, ba naopak by za ni sami rodiče byli trestáni.

Moderní výchova dítěte je liberálnější, jejím základem je spíše diskuse a rozhovor s dítětem než fyzické tresty. Dnes se pedagogové shodují, že správný trest by měl mít tři hlavní funkce: napravit škodu, zabránit, aby se dané chování opakovalo a zbavit viníka viny.²⁰ Ovšem hrubé fyzické tresty používané v dobách minulých splňují pouze dvě první funkce. Výchova založená na represích je tedy neefektivní. V dnešní době panuje mezi pedagogy a psychology názor, že trest neučí děti dělat to, co je správné, ale pouze utlumuje.²¹ „*Trest – to je jako když ucpeme díru v hrázi řeky. Ted' je ale třeba pročistit*

16 LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. Str. 140.

17 Tamtéž, str. 147.

18 Tamtéž, str. 147.

19 Tamtéž, str. 150.

20 MATEJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 1994. Str. 32.

21 Tamtéž, str. 31.

řečiště, odvést část vody jinou cestou a udělat celou řadu dalších opatření, jinak bychom nestačili trhliny záplatovat a dočkali se nakonec pořádného průlomu.“²²

Dříve větší radost v rodině způsobilo narození syna, naopak narození dcery zůstávalo spíše zklamáním. Syn byl dědicem erbu, rodinného podniku nebo alespoň jména, kdežto s každou dcerou v rodině vyvstala otázka věna, které znamenalo starost pro všechny sociální vrstvy. Je tedy zřejmé, že rodiče měli jiný přístup k chlapcům a jiný k dívkám a očekávali od nich jiné chování. Už od raného dětství mají rodiče tendence na děvčátka a chlapečky reagovat odlišně na základě genderu. Přestože mezi novorozenci mužského a ženského pohlaví není moc rozdílů ve fyziologii ani chování, rodiče už jim přisuzují vlastnosti typické pro dané pohlaví. „*Malý chlapec jsou popisováni jako velcí, silní, pohybliví, vážného vzezření a s velkýma rukama; malé dívky zase jako drobné, hezké, s jemnými rysy.*“²³ Pro rodiče je důležité také to, aby ostatní lidé mohli bezpečně identifikovat pohlaví jejich dítěte. K tomu používají rodiče především dětské oblečení. Dívky jsou oblékány do světlých barev, zejména pak do růžové naopak chlapci jsou oblékáni do základních barev, jako je červená či modrá.²⁴ Ovšem s tímto rozlišováním sexuální identity kojence se setkáváme až ve 20. století.²⁵ První dětské oblečení dlouho pohlaví dítěte nerozlišovalo. Jedinou výjimkou byly náušnice. Je tedy zřejmé, že už před 20. stoletím se rodiče snažili o odlišení pohlaví novorozeňat.²⁶

Od druhé poloviny 18. století se objevovaly v Evropě nové výchovné instituce určené k opatrování dětí předškolního věku. Jejich vznik se opíral o snahu pomoci dětem z nejhudších vrstev. Měly zajistit dítěti alespoň jedno teplé jídlo denně, umýt ho či vykoupat a vymanit ho z prostředí, které ohrožovalo jeho zdravý fyzický a mravní vývoj.²⁷ Vznik opatroven a dalších výchovných institucí svědčí o prohlubujícím se zájmu společnosti o děti.

22 MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 1994. Str. 31.

23 CURRAN, D. J.; RENZETTI C. M. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2005. Str. 108.

24 Tamtéž, str. 108.

25 LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. Str. 116.

26 Tamtéž, str. 116.

27 Tamtéž, str. 161.

5 Mateřství

V této kapitole bych chtěla definovat, kdo je to matka, mateřství a jak může být chápáno. Jednoznačnou definici mateřství v literárních pramenech nenajdeme. Každý autor vnímá podstatu mateřství jinak. Obecně lze říct, že mateřství je sociální instituce, která patří k lidské společnosti od dávných věků.²⁸ Nejvýstižnější je podle mě definice, kterou uvádí Badinter ve své knize *Materská láska od 17. století po současnost*: „*Tradičně definované mateřství stojí na primárním uznání potřeb dítěte a na případném sebeobětování ženy, ve smyslu popření jejích vlastních potřeb.*“²⁹

Matkou se automaticky stává každá žena, která porodí své první dítě. Za matku se dá považovat i žena, která ještě dítě nemá, ale je již těhotná. Dnes chápeme, že těhotenství a mateřství se překrývají. Dříve tomu tak ale nebylo. Těhotenství a mateřství byly vnímány jako dva oddělené koncepty. „*Matky tu byly vždycky, ale mateřství bylo teprve objeveno.*“³⁰ Tento posun mateřské role od role biologické ke společenské formulován kolem roku 1800. Ženy se stávají matkami už od vzniku lidstva, ale teprve dvě stě let existuje pojetí mateřství tak, jak se s ním setkáváme dnes.³¹

Jakmile se žena stane matkou, už ji lidé vidí spíš jako matku než jako ženu, která má své vlastní touhy. Automaticky si k ní přiřadí roli matky a tu staví výš, než roli ženy. Většina matek své děti natolik miluje, že staví potřeby dítěte před své vlastní, ale je třeba to nepovažovat za automatické. Badinter si toto uvědomuje a charakterizuje osobu matky jako relativní a trojrozměrnou osobnost. Relativní proto, že se chápe jen ve vztahu k otci a dítěti a trojrozměrná protože navzdory tomuto zdvojenému vztahu je matka také ženou.³²

Na podstatu mateřství existují dva názory. První z nich je, že mateřství je jakýsi instinkt, pud. Druhý názor hovoří o mateřství jako o sociálním konstraktu.

28 MAREŠ, P. Mateřství a těhotenství z pohledu sociálních věd. In: *Ženská práva jsou lidská práva*. Brno: Nesehnutí, 2002, Str. 84.

29 BADINTER, E. *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 9.

30 DALLY, A., 1982 cit. In: ABRAHAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Str. 104.

31 Tamtéž, str. 104.

32 BADINTER, E. *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 15.

5.1 Mateřství jako instinkt

Zastánci tohoto názoru mluví o biologické determinaci. Každou ženu ovlivňují hormony a tak má biologickou potřebu zplodit dítě a následně o něj co nejlépe pečovat a vychovávat ho. Příznivci tohoto postoje se opírají o to, že ženu ovlivňují hormony. Tento názor se nazývá biologický esencialismus. Podle této teorie existují určité objektivní podstaty mužství a ženství, které jsou vlastní každému příslušníkovi daného pohlaví.³³ U žen je to potřeba porodit a pečovat o dítě, která by měla být vlastní každé ženě. O tom vypovídá i fakt, že lidem se zdá divné a odsouzeníhodné, když se žena zřekne svého dítěte nebo po dětech ani netouží.

Už od dětství se dívky připravují na budoucí roli matky prostřednictvím her s panenkami. V roce 1975 provedl Rheingold a Cook výzkum, který zkoumal vybavení dívčích a chlapeckých pokojů. Průzkum dokazuje, že dívkám jsou od dětství předkládány hračky, které se tematicky dotýkají mateřství a domácnosti. *„Dívčí pokoje odrážejí tradiční pojetí femininity, zejména ve smyslu zaměření na domácnost a mateřství. Bylo v nich mnoho panenek, různých předmětů s nimi spojených (domečků pro panenky apod.) a také miniaturních napodobenin domácího příslušenství (například kuchyňského sporáku). Podobné předměty se naopak jen vzácně našly v pokojích chlapců, zato se tam hojně objevovaly vojenské hračky a sportovní náčiní; chlapci také častěji měli stavebnice a hrací auta.“*³⁴ Tento výzkum je sice třicet let starý, když se ale dnes půjdeme podívat do hračkáren, zjistíme, že hračky určené pro dívky a pro chlapce se příliš nezměnily. Dívky už jsou tedy od dětství vedeny k tomu, že se jednou stanou matkami, je to bráno jako samozřejmost.

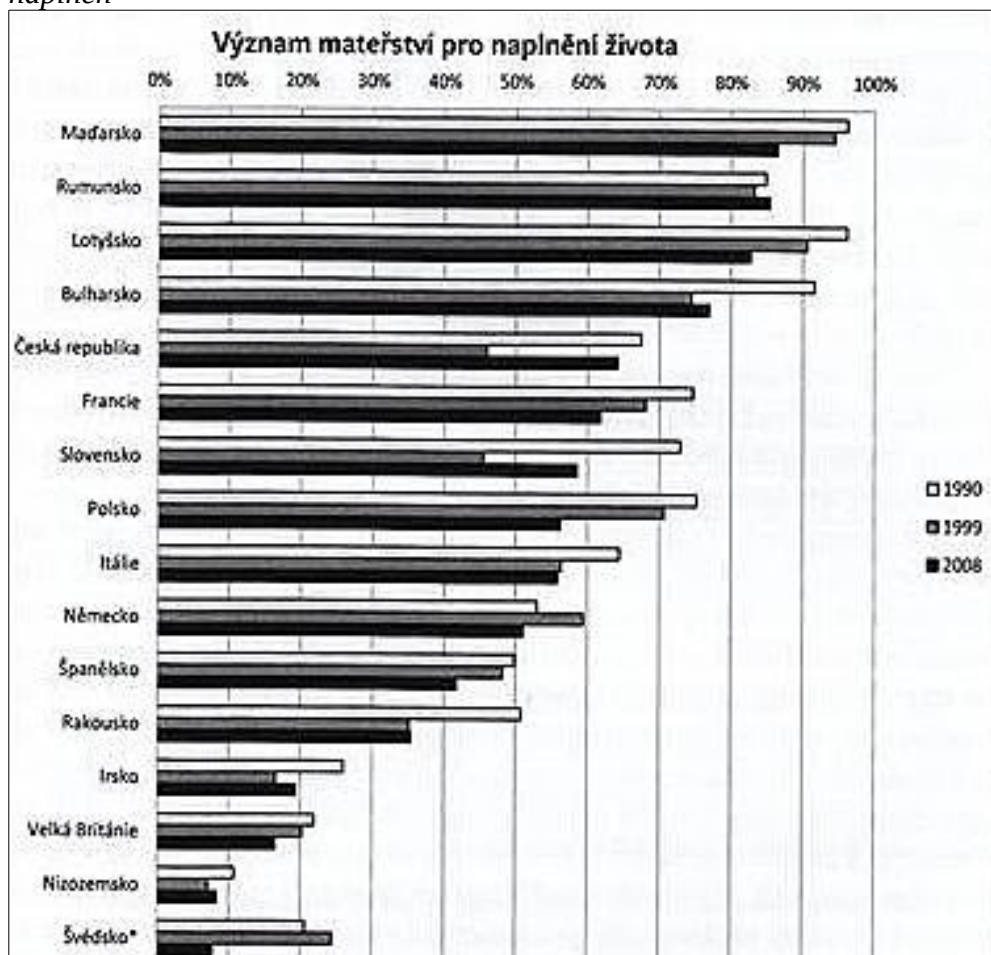
Od každé ženy se tak nějak očekává, že jednou bude mít potomstvo. Mateřství je vnímáno jako jakési vyvrcholení života ženy, je považováno za smysl života. Často se můžeme setkat s názorem, že šťastná může být jen ta žena, která se stane matkou. Tento názor ilustruje i graf na následující straně, který ukazuje význam mateřství pro naplnění života ženy. Mezi obyvateli postkomunistických zemí je představa, že aby byl život ženy naplněn, je potřeba mít dítě, více rozšířená v porovnání s obyvateli bývalých zemí

33 CURRAN, D. J.; RENZETTI C. M. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2005. Str. 103.

34 Tamtéž, str. 114.

západního bloku. V České republice v roce 2008 více jak polovina lidí považovala mateřství za nezbytnost pro naplnění života ženy.³⁵

Graf 1: Přesvědčení o tom, že žena potřebuje mít dítě, aby byl její život naplněn

Zdroj: NEŠPOROVÁ, O. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města*. 2012, roč. 14, č. 3. Str. 471.

Tento názor na podstatu mateřství zastává i Matějček v knize *Rodiče a děti*, kde uvádí instinkt jako hlavní důvod, proč si lidé pořizují děti. „Mít děti je prostě přírodní zákonitost a bezdětnost je něčím nepřírodným a nepřirozeným.“³⁶ Na druhém místě uvádí

35 NEŠPOROVÁ, O. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města*. 2012, roč. 14, č. 3. Str. 471.

36 MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986. Str. 18.

tendence psychologické a společenské.³⁷ Hovoří zde o psychologickém rodičovství. Lidé sami sobě i ostatním dokazují, že zvládnout obstat v tak důležité roli jako je role rodiče. Zde je vidět, jak vysokou hodnotu má rodičovství v dnešní společnosti. Dítě také může upevnit vztah rodičů, přináší smysl života, radost a zábavu. Rodiče si zajišťují, jak by se řeklo dříve, pokračovatele rodu a v podstatě i „pokračovatele sebe samých“. Svých myšlenek, hodnot, názorů, které se snaží vštěpit dítěti.

„Pojetí mateřského pudu je oporou současné interpretace mateřství. Podléhá pojetí ženskosti a vyžadovaného mateřského chování a jeho absence se vysvětluje selhání žen v mateřské roli, např. když dítě neuchrání před týráním či zanedbáním nebo se ho samy dopouštějí. Používá se též v souvislosti s teoriemi o vazbě, k vysvětlení dětských úzkostí, následných problémů v dospělosti a dále v politice rozvoje porodnosti a péče o děti.“³⁸ Mateřské chování je bráno jako něco, co je vrozené a zcela automatické. Počítá se s tím, že když se žena stane matkou, tak už „od přírody“ ví, jak se o své dítě postarat a jak o něj pečovat. Tento postoj vyvíjí na ženy tlak, který vede ke strachu, že ve své roli matky zklamou a budou okolím odsouzeny.

5.2 Mateřství jako sociální konstrukt

Druhý postoj bere mateřství jako sociální konstrukt. Tento názor vyzdvihuje ve své knize i Badinter. Argumentuje tím, že chování matek se napříč staletími proměňovalo. Kdyby byla mateřská láska instinkt, jak je možné, že se z lhostejných matek 18. století staly v 19. a 20. století matky milující a obětující se pro dítě?³⁹ Je tedy velmi pravděpodobné, že mateřský cit není vrozený, jak si většina lidí v dnešní době myslí, ale záleží také na době a prostředí, které ženu obklopuje. *„Žena bude lepší nebo horší matkou vždy podle toho, do jaké míry společnost zdůrazňuje anebo podněcuje mateřství.“⁴⁰*

37 MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986. Str. 18.

38 NICOLSON, P. *Poporodní deprese*. Praha: Grada, 2001. Str. 19.

39 BADINTER, E. *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 9.

40 Tamtéž, str. 15.

Vůbec jednou z prvních osobností, která zpochybnila mateřský instinkt byla před více než tři sta lety filosofka Simone de Beauvoir a připojily se k ní i další socioložky a psychologičky. Společnost ovšem jejich názory příliš nepřijala. Namísto toho, aby se o jejich poznatku diskutovalo, byly spíš terčem posměchu.⁴¹

Proti samozřejmosti mateřské lásky hovoří i zkoumání přírodních národů. U některých „primitivních“ národů se otcové chovají mateřštěji než matky, které jsou ke svým potomkům chladné. Důkazem je terénní výzkum antropoložky Margaret Meadové ze 30. let 20. století. Ve svém výzkumu se snažila dokázat, jestli je pohlaví determinováno biologicky, nebo jestli na něj má rozhodující vliv kultura, ve které jedinec vyrůstá a žije. Zabývala se tímto problémem mezi mírumilovnými horaly Arapeši, krutými kanibaly Mundugumory a zteplými lovci lebek Čambulii.⁴² Všechny tyto tři kmeny žijí na jednom území v Melanésii a přesto se u nich výrazně liší role muže a ženy a vlastnosti, které jsou považovány za typicky mužské či ženské.

Pro Arapeše je typická vlídná, mírumilovná povaha. Arapešské děti jsou vedeny k šťastnému, důvěřivému a sebejistému postoji k životu, rodiče přistupují k dětem obou pohlaví stejně.⁴³ Pro muže i ženy jsou charakteristické vlastnosti, které v naší kultuře považujeme spíše za ženské. Při výchově chlapců i děvčátek je kladen důraz na vnímavost, citlivost a vstřícnost. U Arapešů se nesetkáme s dělbou práce na základě pohlaví. Muži i ženy se stejnou měrou podílejí na obdělávání pole, oba věnují dostatek času svým dětem a chovají se k nim láskyplně.⁴⁴ „*Dalo by se říct, že role mužů stejně jako role žen je mateřská.*“⁴⁵

Další kmen, který Meadová zkoumala, jsou Mundugumorové žijící na území vzdáleném pouhých 160 km od Arapešů. Přesto jsou tyto dva kmeny velmi rozdílné. Mundugumorové opět jako Arapeši nerozlišují ryze ženské a mužské role. U mužů i u žen se můžeme setkat s chováním, které je charakteristické spíše pro muže. Mundugumorové

41 BADINTER, E. *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 10.

42 MEADOVÁ, M. *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Praha: SLON, 2010. Str. 31.

43 Tamtéž, str. 92.

44 HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. Str. 32.

45 MEADOVÁ, M. *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Praha: SLON, 2010. Str. 49.

jsou velmi nepřátelský vůči okolním kmenům, projevují se agresivně a neústupně. Stejně jako u Arapešů nejsou mezi výchovou chlapců a dívek činěny větší rozdíly. Ovšem děti jsou vychovávány podle přísných zásad a za pomoci krutých trestů. V tomto společenství tedy typicky mateřská role, jak ji vytyčuje naše kultura, naopak chybí.

Posledním zkoumaným kmenem jsou jezerní Čambuliové. U tohoto kmene, se na rozdíl od dvou předešlých, můžeme setkat s charakteristickými mužskými a ženskými vlastnostmi. Čambuliové tvoří patrilineární společnost, ve které vládne polygynie a muž za svou ženu platí.⁴⁶ Dalo by se předpokládat, že ženy v takové společnosti degradují, ale ve skutečnosti tomu tak není. Vlastnosti, které považujeme za mužské zde jsou připisovány ženám a naopak. Ženy mají v tomto kmeni rozhodující postavení. Ženy zajišťují obživu kmene a muži se věnují ručním pracím, připravují slavnostní masky a oblečení na různé rituály.

Tento výzkum jasně ukazuje, že gender je sociální konstrukt a dále také popírá přirozenost mateřského citu, avšak společnost jej nebrala příliš v potaz, protože tyto společnosti jsou často nesprávně považovány za primitivní a archaické.⁴⁷

Někteří etologové⁴⁸ nahrazují pojem instinkt pojmem mateřský cit. Mateřský cit se jeví méně automatický a mechanický než instinkt, je jako každý jiný lidský cit nedokonalý.⁴⁹ I přes toto označení se mateřská láska jako náhodná příliš neuznává a veřejnost mnohdy odsuzuje ženu, která svoje dítě nemiluje. Zdá se mi, že se příliš nepočítá s tím, že každá žena je jiná a ne pro každou se může dítě stát smyslem života. Lidé se dívají s odsouzením i na ženy, které jsou bezdětné. V současné době těchto žen přibývá a pohled na ně se sice zlepšuje, ale stejně jsou bezdětné ženy považovány za sobecké, sebestředné a nezralé. Fenoménu bezdětnosti se budu věnovat v následující kapitole.

46 MEADOVÁ, M. *Pohlaví a temperament u pří primitivních společností*. Praha: SLON, 2010. Str. 267.

47 BADINTER, E. *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 10.

48 Etologie je věda zabývající se chování živočichů, významem vzorců chování pro přežití určitého druhu a rozeznává chování vrozené a naučené.

49 Tamtéž, str. 12.

5.3 Bezdětnost

O tom, že mateřství je pouze sociální konstrukt, který je závislý na postoji společnosti k matkám, by mohl svědčit i fakt, že přibývá dobrovolně bezdětných žen. „*Bezdětnost je v širším pojetí absence rodičovství, kde se za rodičovství pokládají biologické, tak i kulturní či právní události spojené s rodičovskými právy a povinnostmi.*“⁵⁰

Zvyšující se množství bezdětných jedinců je problém, který se v České republice objevuje zhruba od 90. let 20. století. S touto problematikou se tedy setkáváme po sametové revoluci, s nástupem demokratického režimu. Po pádu socialistického režimu se objevují větší možnosti cestování, vzdělávání či budování kariéry a tak je plánované rodičovství odsouváno do vyššího věku. „*V důsledku zásadních sociálních, kulturních, politických, ekonomických i hodnotových změn, které s sebou přinesla transformace země směrem k demokratické společnosti a ekonomice fungující na premisách volného trhu, se snížila úhrnná plodnost v České republice na méně než 1,3 dítěte na ženu, což představuje extrémně nízkou míru plodnosti.*“⁵¹ Klesající plodnost je problém a to hlavně z ekonomického hlediska. Stále se snižuje počet ekonomicky aktivních, takže pracujících, kteří vydělávají na důchody, je čím dál méně. Důsledkem nízké plodnosti tak může být až zhroucení sociálního systému.

Rozlišujeme bezdětnost dobrovolnou a nedobrovolnou, ovšem hranice mezi nimi je velice tenká. Nedobrovolná bezdětnost nejčastěji souvisí s neplodností, ale může mít i jiné příčiny. Mezi ně patří například neschopnost nalézt vhodného partnera či nedostatek financí a ekonomická nejistota. Hašková ve své knize *Fenomén bezdětnosti* uvádí, že dobrovolná bezdětnost je spíše výjimečná a téměř každá žena se ve svém životě o dítě alespoň pokoušela.⁵² Důvody bezdětnosti jsou spíše biologické a převažuje tedy nedobrovolná bezdětnost. Ale přesto se najde hrstka žen, které si dobrovolně zvolily život bez dětí. Hlavním motivem dobrovolné bezdětnosti je kariéra. S dobrovolnou bezdětností

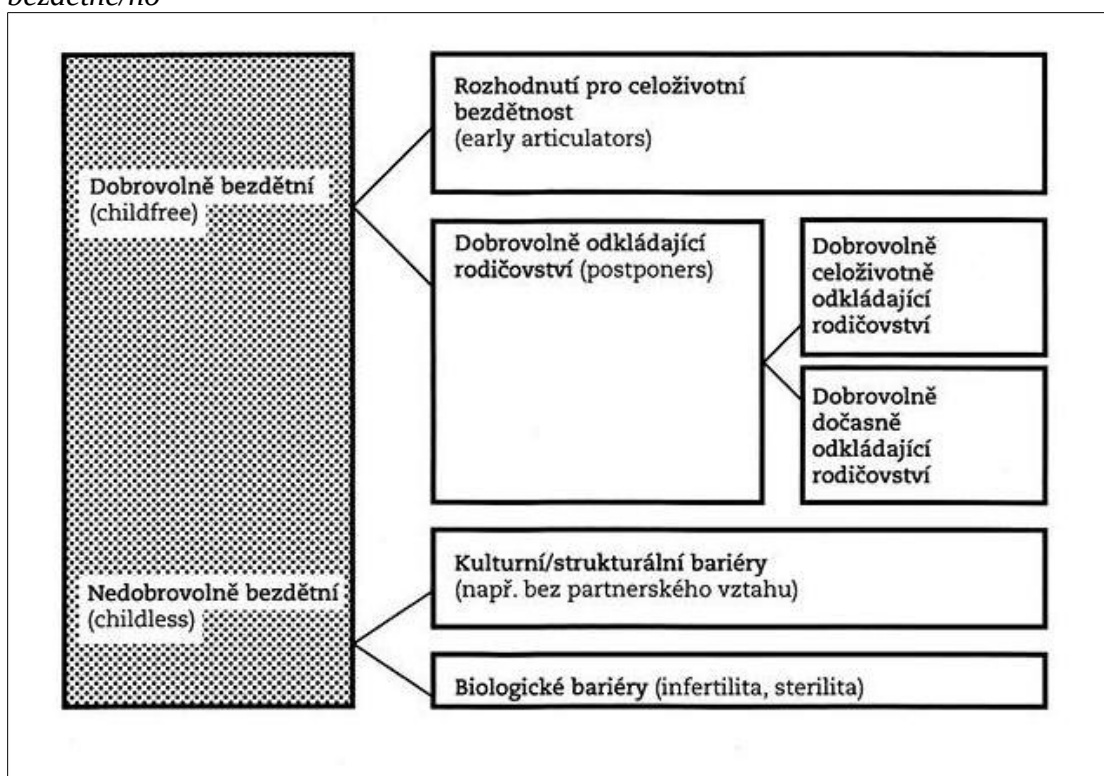
50 HAŠKOVÁ, H.; ŠALAMOUNOVÁ, P.; VÍZNEROVÁ, H., ZAMYKALOVÁ, L. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. Str. 12.

51 LUVEN, L. *Být či nebýt matkou: o životě bez dětí*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 2010. Str. 17.

52 HAŠKOVÁ, H. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Str. 173.

se spíše setkáváme u vysokoškolsky vzdělaných žen.⁵³ Tyto ženy mají větší šanci dosáhnout vysokého pracovního postavení a tak se mateřství vzdají ve prospěch své kariéry. S tradičním pojetím dítěte jako smyslu života se v současnosti setkáváme spíše u nižších společenských vrstev. Ženy, které mají vyšší vzdělání, často pochybují, jestli jsou na výchovu dítěte dost vyzrálé a tak mateřství odkládají až se jim může stát, že svoje reprodukční období prostě zmeškají. I v tomto případě se mluví o dobrovolné bezdětnosti, protože tyto ženy se pochybami o sobě samých, připravily o to mít děti.⁵⁴ Uvedené typy bezdětných nám názorně ukazuje následující schéma.

Obrázek 1: Typy bezdětných strukturované dle ne/dobrovolnosti bezdětnosti z pohledu bezdětné/ho

Zdroj: HAŠKOVÁ, H. (ed.); ŠALAMOUNOVÁ, P.; VÍZNEROVÁ, H., ZAMYKALOVÁ, L. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. Str. 13-14.

53 TRDLÍČKOVÁ, Gabriela. *Dobrovolná bezdětnost v mezinárodním kontextu*. Praha, 2013. Str. 7.

Bakalářská práce (Bc) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky. Vedoucí diplomové práce Mgr. Karolína Dobiášová.

54 Tamtéž, str. 7.

Jak už jsem zmínila ve své kapitole Mateřství jako instinkt, bezdětné matky bývají často považovány za „divné“. V současné době se mateřství pokládá za něco samozřejmého, dnešní společnost v něm nevidí možnost volby. Ke zlepšení situace bezdětných žen nepřispívá ani to, že v médiích je klesající plodnost a porodnost považována za společenský a politický problém. Na základě sociologických výzkumů je patrné, že lidé v české společnosti kladou na rodičovství velký důraz. Až dvě třetiny českého obyvatelstva souhlasilo s výrokem, že dítě je naplněním lidského života.⁵⁵ Rodičovství je tím, co se u muže a ženy v dospělosti předpokládá, volba bezdětnosti tedy není rovna volbě rodičovství.⁵⁶ Ovšem obecně jsou hůře vnímány bezdětné ženy než bezdětní muži. Důvodem je pravděpodobně to, že muži mají na rozdíl od žen relativně neomezené reprodukční období.

Zajímavou studii o tom, jak se od začátku 90. let do roku 2005 psalo o bezdětnosti a rodičovství v ženských a mužských časopisech, vypracovala Hašková a Pomahačová. *„Z jejich studie vyplývá, že zatímco ve světě ženských časopisů je identita ženy pevně svázána s rolí matky, v časopisech životního stylu pro muže k takovému sepětí otcovství s identitou muže nedochází.“*⁵⁷ Ani v mužských, ani v ženských časopisech však není rodičovství bráno jako samozřejmost. Téma bezdětnosti se vyskytuje hlavně v časopisech pro ženy, což nasvědčuje tomu, že bezdětnost je vnímána jako „problém“ hlavně u žen. V časopisech pro muže lze vidět problematiku bezdětnosti jen v článcích, které kritizují, že muži nenaslouchají biologickým hodinám svých partnerek.⁵⁸ Vztahu mateřství a otcovství se budu více věnovat v následující kapitole.

5.4 Rodičovství - mateřství versus otcovství

Jestliže se ve své práci věnuji mateřství, musím se zmínit také o otcovství. Jaký byl vztah mateřství a otcovství v historii a jak se mění v současné době. Je třeba si uvědomit,

55 HAŠKOVÁ, H. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Str. 110.

56 Tamtéž, str. 109.

57 HAŠKOVÁ, H. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Str. 109.

58 Tamtéž, str. 109.

že rodičovství se může u různých kultur proměňovat a proto je zapotřebí uvést, že se budu věnovat situaci v české společnosti.

Rodičovství je založeno na biologických základech, rodičem se tedy může stát jednoduše každý. Ovšem zde si můžeme klást otázku, jestli můžeme nazývat rodičem někoho, kdo své dítě jen zplodí a dále se o něj nezajímá a nestará. Podle mého názoru ne. Rodičem bych nazývala člověka, který je schopný dítěti zajistit zdravý fyzický, psychický a sociální vývoj. Teze minimálního zaopatření říká, že by rodiče měli svému dítěti poskytnout pět základních komodit a to výživu, oblečení, ubytování, zdravotní péči a přístup ke vzdělání.⁵⁹ Hlavním úkolem rodičů je zajistit socializaci jejich potomka, připravit ho na život ve společnosti.

Ideál mateřství a otcovství, který se zrodil na konci 19. století, zdůrazňoval hlavně genderově odlišnou představu rodičovství, což korespondovalo se specifickým vnímáním odlišných mužských a ženských rolí v této době.⁶⁰ Role matky a otce byly oddělené. Otec měl za úkol materiálně zajistit rodinu a matka měla na starosti výchovu a péči o dítě. Hlavou rodiny, její hlavní autoritou byl otec. „*Mateřství a otcovství byly odlišné a vzájemně komplementární instituty.*“⁶¹ Otec s matkou měli tedy odlišné, ale vzájemně se doplňující funkce.

Toto tradiční pojetí mateřství a otcovství se začíná lehce proměňovat zhruba od poloviny 20. století. Piší lehce, protože i přes změny, které ve společnosti nastanou, se stále setkáváme s tradičním komplementárním modelem rodičovství, který se v českém prostředí objevuje dodnes. Tato změna souvisí s velkou emancipací žen, snižující se sňatečností a naopak zvyšující se rozvodovostí. Už v této době se můžeme setkat s tím, že matka a otec žijí odděleně. V souvislosti s tím stoupá význam pečujícího rodiče na úkor nepřítomného rodiče.⁶² Ve většině případu na úkor otce, role matky se tak stává klíčovou. „*V českém případě to dobře ilustrují takové strukturální prvky sociální politiky, jako*

59 MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. Str. 153.

60 NEŠPOROVÁ, Olga. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města*. 2012, roč. 14, č. 3. Str. 459.

61 Tamtéž, str. 459.

62 Tamtéž, str. 459.

například institut mateřské dovolené a absence otcovské dovolené nebo výrazně převládající využívání rodičovské dovolené matkami oproti otcům.“⁶³ Sám za sebe hovoří i fakt, že v České republice mohou otcové z právního hlediska využívat rodičovskou dovolenou rovnocenně s matkami až od roku 2001.⁶⁴ Do té doby se setkáváme pouze s „další mateřskou dovolenou“. Ve skutečnosti ale muži tuto možnost využívají spíš výjimečně.

Na konci 20. století dochází ke krizi otcovství. Důvody této krize souvisí se změnami, které přišly na konci 20. století a které zbavují otce jejich centrální role. Jde hlavně o emancipace žen a s tím související větší rovnost v rozdělení genderových rolí v rodině, přechod k postindustriální ekonomice a změn v životním stylu.⁶⁵ V souvislosti s touto krizí otcovství jsou hledány nové možnosti uplatnění otce v rodině a nové naplnění jeho role. Vznikl model tzv. aktivního otcovství. *„Hovoří se obecně o jiném muži, případně jiném otci či novém otci, který se od toho starého odlišuje především tím, že nemá potřebu definovat svou mužskou identitu v opozici vůči identitě ženské a bez obtíží přijímá pečovatelské úlohy, které přirozeně patří k rodičovství.*“⁶⁶ Tento „nový“ otec se má podílet na péči o dítě a o domácnost stejným dílem jako matka. Otec má užívat chování, které bylo dříve identifikováno jako mateřské, má projevovat své city a emoce a starat se o dítě již v jeho nejranějším věku. S tímto novým modelem otcovství se ale ani v současnosti nesetkáme ve všech rodinách. Důvodem nemusí být vždy to, že muž se na péči o dítě a o domácnost nechce podílet stejnou měrou jako žena. Často se setkáváme s tím, že některé ženy si doménu mateřství „střeží“ a berou ji výhradně jako ženskou záležitost, do které se muži nemají plést.⁶⁷ Nešporová ve své stati uvádí charakteristiku těchto žen podle Ruth Gaunt, která je charakterizuje následovně. Zpravidla

63 NEŠPOROVÁ, Olga. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města*. 2012, roč. 14, č. 3. Str. 459.

64 Tamtéž, str. 468.

65 Tamtéž, str. 464.

66 PLESKOVÁ, K.; SEDLÁČEK, L. (ed.) *Aktivní otcovství*. Brno: Nesehnutí, 2008. Str. 32.

67 NEŠPOROVÁ, O. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města*. 2012, roč. 14, č. 3. Str. 465.

se jedná o ženy s nízkým sebevědomím, s výrazně femininní orientací vlastní identity, vyšší religiozitou, nižším příjmem a ty, které přikládají malý význam práci vně rodiny.⁶⁸

Se snižující se sňatečností, zvyšující se rozvodovostí a vývojem medicínských metod na genetické testování otcovství se v poslední době začalo rozlišovat otcovství sociální a biologické, kdy sociální otcovství nemusí odpovídat otcovství biologickému. Sociálním otcovstvím se rozumí to, když se muž stará o dítě, jehož není biologickým otcem. V současné době se s tímto trendem můžeme setkat velmi často a je těžké určit, zdali se dá sociální otcovství považovat za důležitější než to biologické. Jasně je ale to, že v posledních letech stoupá význam biologického otcovství a to se promítá do legislativy, které vymezují práva a povinnosti otců. „*V České republice může být „otec“, který na základě zkoušky DNA do tří let věku dítěte prokáže, že není biologickým otcem dítěte, zbaven svých povinností vůči dítěti.*“⁶⁹

68 NEŠPOROVÁ, O. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města*. 2012 roč. 14, č. 3. Str. 465.

69 Tamtéž, str. 465-466.

6 Mateřství v minulosti

Tak, jak se v průběhu dějin měnilo postavení ženy a dítěte, tak se měnilo i pojetí mateřství. Vztah společnosti k matce a vztah matky k dítěti prošel mnohými změnami a tomu, jak se proměňoval se budu věnovat v následujících kapitolách. Zaměřím se na období, kdy dochází k výrazné proměně vnímání mateřství a matky.

6.1 Mateřství v 18. a 19. století

V této kapitole se pokusím stručně shrnout, jak vypadalo mateřství v 18. a 19. století. Z tohoto období nám nejsou známy záznamy o bezpodmínečné mateřské lásce, se kterou se můžeme setkat později. V tomto období se spíše setkáváme s „lhostejnými“ matkami, jak je nazývá Badinter.⁷⁰ Matky byly chladnější, neprojevovaly dětem tolik náklonnosti. „*Matky se málo zajímaly o svoje děti ne proto, že děti umíraly jako mouchy. Naopak, děti umíraly v tak velkém počtu proto, že se o ně matky nezajímaly.*“⁷¹ S tímto názorem ale příliš nesouhlasím. Děti v této době umíraly hlavně kvůli nedostatečné lékařské péči a kvůli absenci sociální péče. Samozřejmě se v minulosti setkáváme s matkami, které se o své děti nestaraly vůbec a ty pak umíraly. Ovšem je třeba si uvědomit, že toto, i když v daleko menší míře, se děje i v současné době. I dnes existují matky, které nejsou schopny se o své dítě postarat a lhostejně ho odložit. Dítě ale přežije díky sociálnímu systému, který se o něj postará.

Dalším pravděpodobným důvodem, proč byly matky ke svým potomkům chladnější než je dnes běžné, je nejspíše ten, že si nechtěly k dítěti utvořit bližší vztah ze strachu, že brzy zemře. Tento názor ale předpokládá, že nějaký koncept mateřské lásky tu byl a matky ze strachu před ztrátou zakazovaly. Dětská a zvláště pak kojenecká úmrtnost byla do 19. století velmi vysoká a lidé se s ní museli naučit žít. Dnes je úmrtí dítěte ohromnou ztrátou, se kterou se rodiče nemohou vyrovnat celý zbytek života. V minulosti to tak pravděpodobně nebylo. Badinter uvádí příklad reakce matky z lepší anglické společnosti, která prohlásila, že ji sice zemřely dvě děti, ale ještě jich zůstalo třináct

70 BADINTER, E. *Mateřská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 59.

71 Tamtéž, str. 60.

do tuctu.⁷² Je třeba brát na vědomí také to, že v minulosti měli lidé jiný přístup ke smrti. V současné době se smrtí příliš nepočítáme a smrt dítěte je ve společnosti tabu.

Pro toto období je typické dávat kojence nájemným kojným. I tento zvyk může svědčit o tom, že byly matky v dřívějších dobách lhostejnější, v současnosti se naopak setkáváme s tím, že většina matek chtějí své děti kojit co nejdéle to jenom jde. Samozřejmě i v dnešní době se objevují matky, které kojit své děti nechťejí. Hlavními důvody bývá brzký nástup do zaměstnání po porodu či pouhá pohodlnost, dítě se tak stává méně závislé na matce. Pokud žena své vlastní dítě nekojí, může se stát, že se mezi ní a dítětem neutváří základní citové pouto. „*Tělesným kontaktem matky a dítěte po porodu se vytváří pevné citové pouto. To je velmi důležité pro další psychický i sociální vývoj dítěte. Kojení je prakticky prvním sociálním kontaktem matky s novorozeným dítětem pomocí jeho základních smyslů. Vzniká přirozené pouto, které většinou může pozitivně ovlivnit i jejich vzájemné vztahy v budoucnosti.*“⁷³ Kojení tedy není důležité jen pro zdraví dítěte, ale i pro jeho správný psychický vývoj a pro budoucí vztah mezi matkou.

Nájemné kojení se rozmohlo takřka po celé Evropě už v raném novověku, kdy tuto možnost využívaly téměř všechny šlechtičny. „*Ideál rokokové ženy, preferující před modelem matky model půvabné a duchaplné přítelkyně, odkázal kojení do sféry vulgárního, příliš tělesného.*“⁷⁴ Kojení tedy nebylo nic pro urozené dámy, své děti kojily hlavně měšťanky. V polovině 18. století se nájemné kojení rozšířilo i do prostředí středních vrstev a do vrstev dělnictva. Hlavním důvodem bylo to, že manufakturní dělnice nastupovaly velmi brzy po porodu zpět do práce a tak neměly čas několikrát denně kojit. Těmto matkám pomáhaly zpravidla sousedky, které zůstávaly po porodu doma a tak za malý poplatek byly ochotny kojit spolu se svým dítětem i dítě pracující matky.⁷⁵

72 BADINTER, E. *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Str. 62.

73 KLIMOVÁ, A.; BRÁZDOVÁ Z.; MYDLILOVÁ A.; PAULOVÁ M.; SCHNEIDROVÁ D.; ŠULCOVÁ E. *Kojení: dar pro život*. 2., Praha: Grada, 1998. Str. 10.

74 LENDEROVÁ, M. Nájemné kojné - „skvrna“ kulturních dějin. In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 127.

75 Tamtéž, str. 130.

Nájemné kojení se ale setkala s všeobecným nesouhlasem. Po celé 19. století proti němu protestovaly téměř všechny autority, které se otázkou mateřství a dětství zabývaly.⁷⁶ Matky, které si najímaly kojné, byly často odsuzovány. Ovšem u některých matek nebylo využívání nájemných kojných jen pouhým rozmarem, ale nutností, jak už jsem zmínila výše. Lékaři se tedy s tímto faktem museli smířit a stanovit pravidla nájemného kojení a tak většina „příruček k babení“ obsahuje rady, jak by měla správná kojná vypadat a jak poznat, zda je její mléko kvalitní.⁷⁷ Většinou byla za ideální kojnou považována venkovanka, která má zdravou barvu, příjemný výraz, zdravé oči a zuby. Důležitý byl ale také charakter kojné, protože i na konci 19. století se věřilo pověře, že s mlékem dítě saje i povahové vlastnosti.⁷⁸

Úpadek profese nájemných kojných nastal vypuknutím první světové války. A to hlavně z důvodu nedostatku kvalitních potravin, který způsobil, že se kojení dětí vlastní matkou v Čechách výrazně rozšířilo ve všech společenských vrstvách.⁷⁹ Profese kojné však nezmizela docela.

6.2 Péče o matku a dítě mezi válkami

Od konce 19. století se mateřství podrobuje zkoumání a reflexi a stává se také uměleckým, profesním i politickým tématem nikoliv jen ženským údělem. Tato kapitola se věnuje měnící se sociální péči o matku a dítě v meziválečném období.

V současnosti je u nás sociální zabezpečení matek před porodem a po něm samozřejmé. Nebylo tomu tak ale vždy. Hluboko do 20. století převládal v české společnosti názor, že sociální otázka je jen záležitostí okrajových vrstev společnosti a k jejímu usměrnění postačí sociální péče organizovaná na principu dobročinnosti.⁸⁰

76 LENDEROVÁ, M. Nájemné kojné - „skvrna“ kulturních dějin. In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 130

77 Tamtéž, str. 132.

78 Tamtéž, str. 133.

79 Tamtéž, str. 138.

80 MUSILOVÁ, D. Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu (1918-1939). In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 23.

O ženy a děti, které nežily na okraji společnosti v chudobě, se měli starat jejich manželé, popřípadě otcové.

Jedním z hlavních důvodů absence sociálního zabezpečení bylo, že v českém prostředí vůbec neexistovala placená pracovní pozice sociální pracovník. Neexistovala zde škola, která by vychovávala sociální pracovníky. Tuto situaci se pokusila změnit dcera prvního československého prezidenta PhDr. Alice Garrigue Masaryková. Z její iniciativy byla otevřena škola sociální péče, která zahájila vyučování školním rokem 1918/1919. Škola měla vychovávat sociální pracovníky a s jejich pomocí profesionalizovat sociální péči a konstituovat její novou podobu, která by odpovídala potřebám soudobé společnosti.⁸¹

Se vznikem Československé republiky se snaha vytvořit novou koncepci péče o matku a dítě ještě zvětšuje a to hlavně proto, že po první světové válce se ocitá řada matek s dětmi bez manželů a tedy i bez jakéhokoliv finančního zajištění. Aktivistky působící v ženských spolcích se snažily, aby se sociální péče vztahovala na co největší počet matek, nikoliv jen na matky žijící v chudobě. Československý stát však považoval za prioritní oblast sociálního pojištění, protože mohla eliminovat případné sociální konflikty, a tak významně přispět k jeho vnitřní stabilizaci v nejisté poválečné době.⁸² Vznikl tak zákon, který zajišťoval sociální zabezpečení matkám, ale pouze těm, které byly pojištěné, nepojištěné ženy stále zůstávaly závislé na podpoře své rodiny. Podle tohoto zákona z roku 1924 bylo mateřství považováno za nemoc a pojištěným ženám byly vypláceny nemocenské dávky po dobu 12 týdnů.

Tento zákon tedy mnoho změn v péči o matky a děti nepřinesl. Sociální podpora žen s dětmi zůstávala v rukou dobrovolných spolků a ženských sdružení, kterým stát poskytoval finanční podporu. *„Ochrana matek a dětí byla nepřímou zakotvena v řadě dalších právních předpisů, například v zákoně o osmihodinové pracovní době, v zákoně o částečném zákazu námezdního kojení, v dílčí úpravě postavení dětí narozených mimo*

81 MUSILOVÁ, D. Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu (1918-1939). In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 25.

82 Tamtéž, str. 27.

manželství a v dalších zákonech.“⁸³ O přijetí těchto právních předpisů se zasloužily hlavně ženy-političky, které se snažily o změnu přístupu k matkám. Občanský zákoník totiž stanovoval výkon rodičovské moci na otce. Matky tedy neměly žádnou moc rozhodovat o svém dítěti. Mateřství bylo stále vnímáno jako povinnost ženy, jako jediný úkol, kterého musí v životě dosáhnout.

I přes všechny snahy členek ženských spolků a nově i političek, které od roku 1920 zasedaly v Národním shromáždění, se novou koncepcí péče o matky a děti nepodařilo prosadit. A to hlavně z důvodu hospodářské krize, která ochromila československý stát na počátku 30. let. Zkrátka nebyly finance na to, aby stát mohl platit sociální pracovnice a více podporovat dobrovolnické spolky, které se o sociální podporu matek snažily. Aktivistky se tak musely spokojit alespoň s přijetím výše zmíněných právních předpisů. Už tím se ale otvíraly dveře k možné změně přístupu k matkám a dětem.

6.3 Mateřství po únoru 1948 do roku 1990

V únoru 1948 dochází v Československu ke komunistickému převratu, který je vyvrcholením československé poválečné politiky. S nástupem nového totalitního režimu se radikálně mění postavení ženy, zrodila se tzv. „nová socialistická žena“.⁸⁴

V poúnorovém období se objevují různé ideologické kampaně. Ani fenomén mateřství v této době neunikl jistě ideologizaci. V ženských časopisech a v tisku se objevuje nový model pracující matky. Dobrá matka je taková matka, která pracuje a podílí se tak na ekonomice státu. Ideální matka zvládá podávat v zaměstnání maximální výkon a ještě se zvládá láskyplně starat o své potomky.

V tomto období se můžeme setkat ještě s jedním obrazem mateřství. „*Ideologická postava matky obsahovala rovněž výrazný prvek všeobjímající mateřské lásky.*“⁸⁵ Socialistická žena se samozřejmě nezajímá jen o blaho vlastních dětí, ale mateřskou lásku

83 MUSILOVÁ, D. Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu (1918-1939). In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 28.

84 Tamtéž, str. 37.

85 Tamtéž, str. 40.

cítí ke všem dětem. Přeje si, aby každé dítě mohlo žít v socialistické společnosti a budovat lepší svět.

Dalo by se říct, že v tomto období ustupuje role matky do pozadí, mateřství je redukována jeho důležitost. Mateřství ztrácí svůj individuální rozměr a stává se společenskou funkcí.⁸⁶ Režim prostě potřeboval ženy jako pracovní sílu a podle toho se choval. Vypovídá o tom i fakt, že od roku 1951 byl zrušen Den matek, který byl zastíněn Mezinárodním dnem žen.⁸⁷

Jak už jsem výše zmínila, ideálem se po převratu stává pracující matka. A právě shora nadiktovaný nástup do zaměstnání představuje největší zlom v životě žen, který ovlivnil celou společnost.

Nástup žen do placeného zaměstnání vede k větší emancipaci žen, ženy se tak staly ekonomicky aktivní a tím stále méně závislé na mužích. Bylo zdůrazňováno, že právě zaměstnanost žen naplní jejich rovnoprávnost s muži.⁸⁸ Ale i přes tyto změny, které vedou k zrovnoprávnění mužů a žen, se příliš nemění tradiční fungování rodiny. Péče o domácnost je stále doménou ženy. Žena má tak vlastně dvě zaměstnání – starost o domácnost a placené povolání. Má tzv. první a druhou směnu, což vede k tomu, že zaměstnaným ženám na vlastní poslání uvnitř rodiny zbývalo velmi málo času a sil.⁸⁹ „Úloha matek byla respektována jen v úzkém pojetí, ve smyslu fyziologickém i rozměru časovém, jako záležitost bezpečného těhotenství, lékařsky ošetřeného porodu a zajištění možnosti kojení.“ V prvních etapách socialismu je podceňován význam mateřství a i celé instituce rodiny. V pozdějších etapách budování socialismu se ukázalo, že emancipace žen nespočívá jen v jejich zařazení do pracovního procesu, ale že je potřeba změnit celkový model mateřství.

86 NEČASOVÁ, Denisa. Ideologické obrazy mateřství po únoru 1948. In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 43.

87 Tamtéž, str. 42.

88 TŮMA, O.; VILÍMEK, T. *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. Str. 23.

89 Tamtéž, str. 23.

S nástupem žen do zaměstnání také souvisí rozrůstání sítě mateřských školek a jeslí, do kterých byly přijímány děti už od 3. měsíce věku, kdy končila mateřská dovolená. Stát se začal vměšovat do soukromé sféry a matka přestala být vnímána jako to nejlepší pro dítě, péče o dítě se stala do značné míry věcí veřejnou.⁹⁰ V dobovém tisku se můžeme setkat s upozorňováním na domácí výchovu, která může vést k rozmazlenosti a nesamostatnosti dítěte. Ve skutečnosti mělo dítě projít již v raném věku adekvátní socializací, která měla zajistit jeho bezproblémovou spolupráci na budování „lepších zítřků“.⁹¹

Během normalizace se postavení matek pozměňuje. „*V době, kdy veřejný prostor byl ovládán totalitním režimem a oblastí jisté svobody zůstávalo soukromí, se ukázal nezastupitelný význam rodiny a hodnota dítěte jako důležité dimenze lidství.*“⁹² Mateřství začíná být v české společnosti uznávanou hodnotou. Podobně jak je tomu dnes, matky po mateřské dovolené odcházely zpět do zaměstnání kolem 2. až 3. roku věku dítěte.

Se změnami se zaměstnáváním žen souvisí pokles porodnosti. Už těsně po válce se Československá republika potýkala s nízkým počtem obyvatelstva. Hlavní příčinou byly samozřejmě válečné ztráty a také odsun přes 2 milionů Němců z republiky. Chyběly pracovní síly a ženy z domácnosti představovaly hlavní rezervoár těchto sil. Ovšem tím se dostává česká společnost do začarovaného kruhu. Zaměstnané ženy si pochopitelně nemohly z důvodu zaneprázdněnosti dovolit mít větší počet dětí a tak porodnost stále klesala. Další pokles přichází po roce 1957, kdy byla legalizována interrupce. Ženy mohly podstoupit potrat i z jiných než zdravotních důvodů, ovšem musely předstoupit před interrupční komisi. Mezi nejčastější důvody, které žadatelky uváděly, byly zejména jejich sociální poměry.⁹³ Zůstává smutnou skutečností, že po přijetí interrupčního zákona byl v české společnosti potrat zřejmě nejrozšířenější metodou plánovaného rodičovství,

90 NEČASOVÁ, Denisa. Ideologické obrazy mateřství po únoru 1948. In: *Od početí ke školní brašně*. Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. Str. 38.

91 Tamtéž, str. 38.

92 TŮMA, O.; VILÍMEK, T. *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. Str. 72.

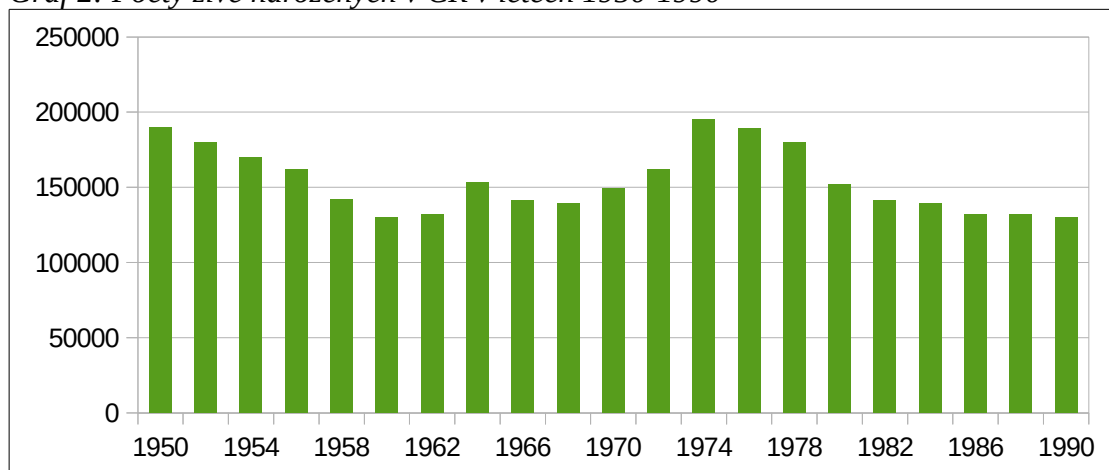
93 Tamtéž, str. 30.

„antikoncepcí ex post“.⁹⁴ Zrušení komisi přišlo téměř o třicet let později, v roce 1986. Od tohoto roku se ženy můžou svobodně rozhodovat o případném přerušení těhotenství. Tyto změny byly pro nastávající matky zlomové.

Dalším důležitým zlomem pro ženy bylo rozšíření ženské antikoncepce. Dlouho bylo jedinou dostupnou antikoncepcí pro ženy používání pesaru a želé. S hormonální antikoncepcí se v české společnosti setkáváme až na konci šedesátých let minulého století.⁹⁵ Ovšem v této době užívalo hormonální antikoncepci jen hrstka žen, postupně se však počet žen začal zvyšovat. „*Tak se postupně a celkem nenápadně historicky měnilo postavení žen, neboť právě ženská antikoncepce způsobila zásadní obrat v emancipaci žen.*“⁹⁶ V důsledku legalizace umělého přerušení těhotenství a rozvoje hormonální antikoncepce se mateřství pro ženy stává volbou, nikoliv samozřejmostí, kterou musejí přijmout.

Zatímco po válce se porodnost snižuje, během 60. let se pomalu zvyšuje a v 70. letech zažívá česká společnost veliký baby boom. Vývoj porodnosti od 50. let až do roku 1990 zobrazuje následující graf.

Graf 2: Počty živě narozených v ČR v letech 1950-1990

Zdroj: RABUŠIC, L. Kde ty všechny děti jsou? Praha: SLON, 2001. Str. 210.

94 TŮMA, O.; VILÍMEK, T. *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. Str. 34.

95 Tamtéž, str. 49.

96 Tamtéž, str. 49.

7 Rodina

Stejně jako se mění v průběhu vývoje české společnosti obraz mateřství, mění se i další sociální instituce, se kterou je mateřství úzce spojené – rodina. Jandourek vymezuje rodinu jako formu dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti.⁹⁷ Přestože se rodina napříč staletími a desetiletími proměňuje, je vždy stabilizujícím prvkem společnosti. Svou stabilitou umožňuje dynamiku společnosti a v jistém smyslu ji podporuje, protože brání před chaosem a jejímu zhroucením.⁹⁸

Sociální instituce rodiny se proměňuje v závislosti na změnách, které nastávají v celé společnosti. Společnost tradiční nahrazuje společnost moderní a na tu navazuje společnost postmoderní. Podle těchto typů společností rozlišujeme také typy rodin. Hlavní znaky jednotlivých typů rodin zobrazuje následující tabulka. Pro tradiční rodinu je charakteristické, že je široká, vícegenerační a silně patrilineární. Rodině náležel monopol na sex a plození dětí. V moderní rodině už není hlavou rodiny pouze otec, ale tato funkce je rozdělena mezi oba rodiče, kteří se zároveň doplňují. Rodina ztratila svůj monopol na sex, stále jí ale zůstává monopol na plození a péči o potomstvo. Dnešní neboli postmoderní rodina je charakteristická tím, že nemusí legitimizovat ani sex, ani plození dětí. Další charakteristiky jednotlivých typů rodin zobrazuje následující tabulka.

97 JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. Str. 206.

98 MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006. Str. 14.

Tabulka 1: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, KULTURNÍ
Legitimizace	sex, děti	děti	NELEGITIMIZUJE
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	CITOVÉ
Autorita	otec	otec–matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženský, církevní	občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilineární, autoritativní	demokratický smíšený	slabý

Zdroj: MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006. Str. 23.

S tradiční rodinou se setkáváme zhruba do přelomu 18. a 19. století. V této době dochází ve společnosti k řadě změn. Dochází k industrializaci a sekularizaci, lidé se stěhují do měst a mění se jejich životní styl. V důsledku těchto změn se mění i rodina, tradiční rodina se transformuje do rodiny moderní. Toto období trvá zhruba do 2. poloviny 20. století, kdy se důsledkem procesu modernizace společnost mění na postmoderní, tedy i rodiny vznikající v této době jsou označovány za postmoderní. Hlavními problémy současné postmoderní společnosti, které souvisejí s proměnami uvnitř rodiny jsou klesající plodnost, nízká sňatečnost, stoupající rozvodovost (existence druhých a třetích manželství) a s tím související nárůst neúplných rodin. Tyto problémy a změny uvnitř rodiny se samozřejmě promítají i do přístupu k mateřství a tomu, jak se v důsledku těchto změn matky mění, se budu věnovat v následujících kapitolách.

8 Mateřství v současnosti

„Politické události roku 1989 přinesly České republice ekonomickou transformaci, sociální diferenciaci i proměnu demografických trendů.“⁹⁹ K největším demografickým změnám patří dlouhodobý pokles plodnosti, snižování úmrtnosti ve středním a vyšším věku, razantní snížení počtu sňatků a růst věku matek při prvním porodu.

Těmto jednotlivým změnám, jako je snižování počtu sňatků, zvyšování věku matek a růstu počtu mimomanželských soužití, se budu podrobněji věnovat v následujících podkapitolách.

8.1 Sňatečnost

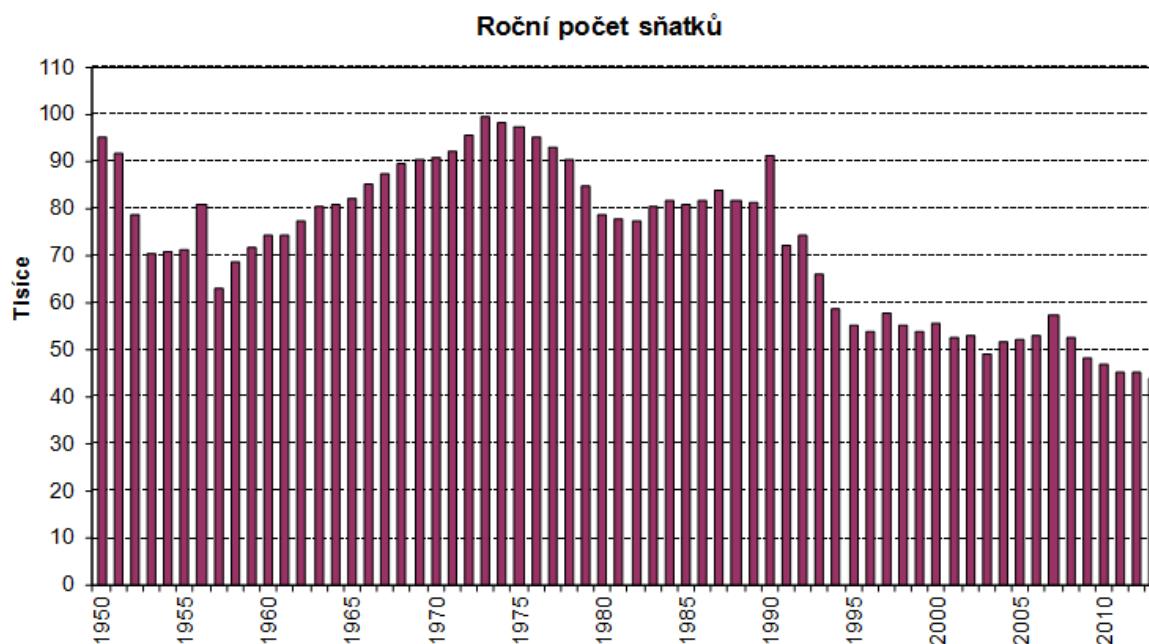
Po roce 1989 klesá plodnost hluboko pod hranici nutnou k zachování počtu obyvatelstva.¹⁰⁰ Klesající plodnost jde ruku v ruce se snižující se sňatečností a ta zase se zvyšujícím se věkem žen při porodu prvního dítěte. *„V 80. letech v průměru ročně vstupovalo do manželství 80,4 tisíce párů snoubenců, v 90. letech to bylo 63,7 tisíce. V letech 1995-2008 se roční počet sňatků pohyboval v rozmezí 50-55 tisíc, s výjimkou let 1997 a 2007, kdy byl mírně vyšší (57 tisíc) a roku 2003, kdy byl naopak nižší (49 tisíc). Od roku 2009 bývá ročně uzavřeno méně než 50 tisíc manželství a jejich počet má stále mírně klesající tendenci. V roce 2013 se uskutečnilo 43 499 svateb, což bylo nejméně od roku 1918.“¹⁰¹* Klesající sňatečnost po roce 1989 zobrazuje i následující graf.

99 KOCOURKOVÁ, J.; RABUŠIC L. (ed.) Sňatek a rodina: zájem soukromí nebo veřejný? Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 2006. Str. 20.

100 ZEMAN, K. Nemanželská plodnost – demografický přehled. In: *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. Str. 17.

101 Sňatečnost. *Český statistický úřad* [online]. [cit. 2015-05-10]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/snatecnost>

Graf 3: Roční počet sňatků

Zdroj: Český statistický úřad. Dostupný z: <https://www.czso.cz/csu/czso/snatecnost>

Hlavními příčinami klesajícího počtu sňatků po roce 1989 je změna společnosti v demokratickou. Vytváří se zde prostor pro svobodné, individuální volby a životní styly. Mladí lidé mají daleko více možností, mohou cestovat, studovat v zahraničí a tak nemají potřebu se vázat. Dalším důvodem je to, že 90. léta jsou obdobím, kdy sňatkovým trhem prochází generace, jejichž představy o manželském životě se liší od představ generace jejich rodičů.¹⁰²

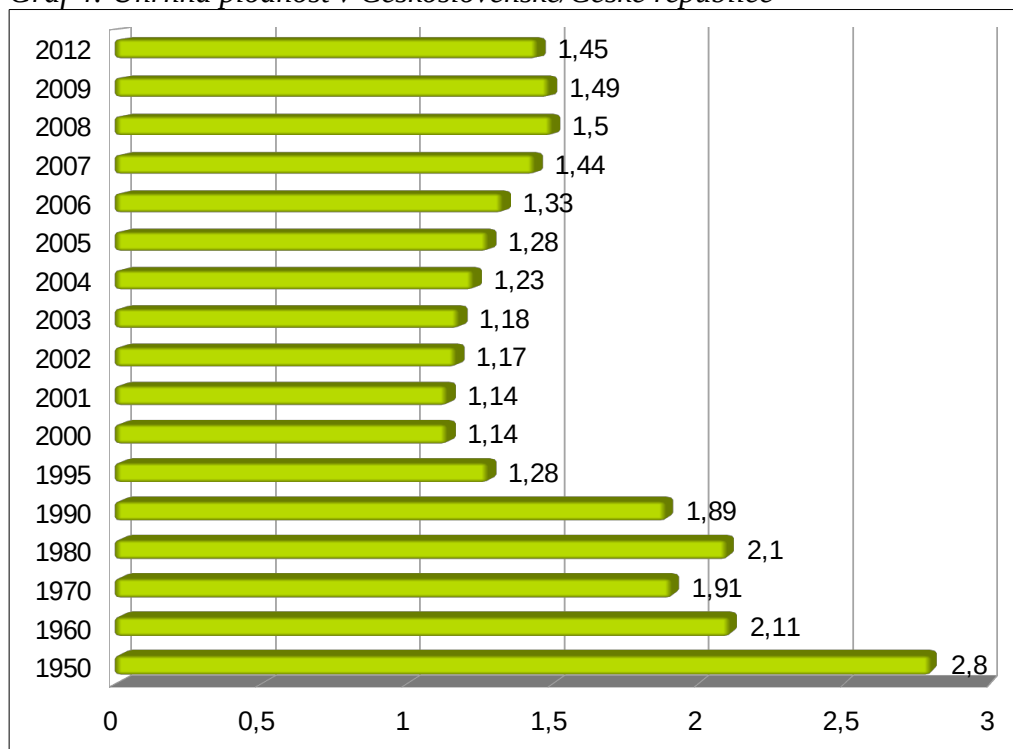
8.2 Věk matek a počet dětí

Se snižujícím se počtem sňatků souvisí i zvyšování věku žen při porodu dítěte. V posledních deseti letech se věk žen při porodu zvýšil. Zvyšuje se věk matek jak při prvním, tak při druhém porodu. Pouze v případě třetího či více porodů se průměrný věk

¹⁰² KATRŇÁK, T. Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v devadesátých letech v ČR. In: *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2001. Str. 225.

žen nezvyšuje. V případě prvorozených dětí se věk matek zvýšil až o 2,2 roku na 28,1 let a u druhých dětí o 2 roky na 31 let.¹⁰³ Hlavní příčinou jsou změny, které přichází s rokem 1989 a které už jsem popsala výše. Dalším důvodem je ekonomická nejistota a s tím související i stoupající nezaměstnanost. Lidé raději zvolí po vystudování školy nástup do zaměstnání než založení rodiny. Čekají, až budou finančně zajištěni, aby mohli dětem poskytnout dostatečné materiální zabezpečení. S touto ekonomickou nejistotou, která je pro současnou společnost charakteristická, souvisí i snižování počtu dětí. V dnešní době se již spíše výjimečně setkáme s velmi početnými rodinami. Snižující se úhrnnou plodnost, tj. počet narozených dětí na jednu ženu, můžeme sledovat v následujícím grafu. Během padesáti let dochází ke snížení počtu dětí na jednu ženu zhruba o polovinu.

Graf 4: Úhrnná plodnost v Československé/České republice

Zdroj: Český statistický úřad. Dostupný z: <https://www.czso.cz/csu/czso/snatecnost>

¹⁰³ Narozených dětí zatím více nebude. *Statistika&My* [online]. [cit. 2015-05-16]. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/2014/04/narozenyh-deti-zatim-vice-nebude/>

Zajímavou studii, která se věnuje souvislosti vzdělání ženy a počtu dětí, vypracovala Simona Pikálková.¹⁰⁴ Zdůraznila rozdíl mezi plánovaným počtem dětí a skutečným počtem dětí, který se mnohdy velmi lišil. Tento rozdíl je nejvyšší u vysokoškolsky vzdělaných žen. Ukázalo se, že mladé vysokoškolačky často plánují tři potomky, ovšem pravděpodobnost, že se jim třetí dítě skutečně narodí, je oproti ostatním vzdělanostním kategoriím žen relativně velmi nízká.¹⁰⁵ Mezi hlavními důvody tohoto jevu patří potřeba profesního uplatnění a seberealizace, která je právě u vysokoškolaček nejvyšší. Podle mého názoru je dalším důvodem to, že vysokoškolsky vzdělané ženy mají děti později než ženy s nižším stupněm vzdělání a tak si na třetí dítě můžou prostě přijít už „staré“. Další zajímavosti ohledně plánovaného počtu dětí u žen podle dosaženého vzdělání nám zobrazuje tato tabulka:

Tabulka 2: Chtěný počet dětí podle dosaženého vzdělání

Chtěný počet dětí v rodině	Věková skupina 18 - 29 let						Věková skupina 30 - 44 let					
	Vzdělání (%)				Celkem		Vzdělání (%)				Celkem	
	základní, bez vzdělání	střední bez maturity	střední s maturitou	terciární	abs.	%	základní, bez vzdělání	střední bez maturity	střední s maturitou	terciární	abs.	%
Jedno	10,5	11,9	11,4	14,9	75	11,8	12,0	16,2	17,8	21,3	147	16,9
Dvě	47,4	69,6	61,6	55,3	402	63,0	37,0	54,8	62,3	65,7	494	56,8
Tři	17,5	9,9	9,6	14,9	69	10,8	38,0	24,6	16,9	6,5	183	21,1
Více než tři	7,0	1,6	1,4	2,1	13	2,0	12,0	3,4	2,4	3,7	36	4,1
Jedno nebo dvě	3,5	1,2	6,4	4,3	25	3,9	-	0,3	0,3	1,9	4	0,5
Jedno nebo tři	-	0,8	1,4	6,4	9	1,4	-	-	-	-	-	-
Dvě nebo tři	7,0	2,8	5	-	25	3,9	0,9	-	-	-	1	0,1
Ostatní	-	0,4	1,4	2,1	6	0,9	-	0,3	0,3	0,9	2	0,2
Neví, neodpov.	7,0	2,0	1,8	-	14	2,2	-	0,3	-	0,9	2	0,2
Celkem (%)	100	100	100	100	x	100	100	100	100	100	x	100
N	57	253	281	47	638	x	108	321	332	108	869	x

Zdroj: PIKÁLKOVÁ, S. Třetí dítě v rodině: plány a realita u žen s různým stupněm vzdělání. In: České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha:Sociologický ústav AV ČR, 2003. Str. 86.

104 PIKÁLKOVÁ, S. Třetí dítě v rodině: plány a realita u žen s různým stupněm vzdělání. In: České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha:Sociologický ústav AV ČR, 2003. Str. 84.

105 Tamtéž, str. 103.

8.3 Zaměstnané matky

*„Zatímco v tradičních společnostech je mateřství nazíráno jako samozřejmé, celoživotní poslání ženy, jemuž je podřízeno vše ostatní, v soudobé euroamerické kultuře jde jen o určitý interval – etapu, kterou žena věnuje dítěti, a která je přerušením jejího reálného pracovního života, k němuž se později hodlá vrátit.“*¹⁰⁶ Ve společnosti se objevuje určitý model, jak by se matka měla starat a pečovat o dítě. V české společnosti se stále setkáváme s obrazem ideální, sebeobětující se matky, která podřídí své chování potřebám dítěte. Tento obraz matky je i v dnešní době vysoce ceněn a tak ženy, které tento model nesplňují, bývají často odsuzovány jak okolím, tak samy sebou. Od ženy se očekává, že s příchodem dítěte přeruší kariéru a stane se ženou v domácnosti na plný úvazek nejméně do doby, kdy dítě nastoupí alespoň do mateřské školy.

Podle dostupných statistických údajů na rodičovské dovolené zůstávají ve většině případů opravdu ženy, což odpovídá tradičnímu pojetí mateřství. Počet mužů, kteří přebírají tuto roli, se každoročně mírně zvyšuje. Ovšem jejich celkový podíl netvoří ani jedno procento z populace.¹⁰⁷ Muži nejčastěji zůstávají na rodičovské dovolené místo žen z finančních důvodů. Možná i právě proto jsou ženy, které se v raném věku dítěte začnou realizovat mimo domov, považovány za špatné matky. Česká společnost není na matky pracující mimo domov a otce pečující o malé děti zvyklá a tak na ně nahlíží s despektem. Zatímco ženy si potřebují ospravedlnit výstup z mateřské role, muži naopak vstup do ní.

Janoušková se ve svém výzkumu věnovala zaměstnaným matkám a jejich postoji k tradičně definovanému mateřství. Zkoumala, jestli tyto ženy pocítují tlak společnosti plynoucí z překročení tradiční role matky, jak se s tímto případným tlakem vyrovnávají a jak ony samy definují mateřství.¹⁰⁸ Podle těchto faktorů rozlišila Janoušková 3 typy matek: tradiční, přechodový a egalitářský typ.

106 ŠEĐOVÁ, K. Mateřství jako pozitivní hodnota a žitý svět. In: Sborník prací FF MU. Brno 2003. Str. 13.

107 JANOUŠKOVÁ, K. Krkavčí matky? In: Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Brno: Barrister & Principal, 2004. Str. 15-16.

108 Tamtéž, str. 14.

Mezi tradiční typ patří takové ženy, které přijímají tradiční model mateřství a hodnotí svůj odklon od tohoto modelu kriticky. Tento koncept dobrého mateřství je nutí k porovnávání vlastního mateřství s neexistujícím ideálem.¹⁰⁹ Dávají si za vinu, že v této roli nejsou dost dobré, mají pocit, že v této roli neobstály a mají z toho výčitky svědomí. Je zajímavé, že i samy ženy, které se rozhodly v raném věku dítěte pracovat mimo domov, přijímají tradiční model mateřství a v podstatě odsuzují samy sebe, že jako matky příliš neobstály.

Druhou skupinou jsou matky, které sice přijímají tradičně definované mateřství, zároveň však ale odmítají možnou kritiku svého pojetí mateřství. Tyto ženy velmi silně cítí potřebu nejen pečovat o dítě, ale také uspokojovat své vlastní potřeby. Na rozdíl od tradičního typu matek si ale nic nevyčítají a snaží se si svůj postoj k mateřství spíše legitimizovat. Ženy si často ospravedlňují své jednání tím, že dítě je v duševní pohodě, když je spokojená i matka a aby byla spokojená matka, musí také naplňovat své vlastní potřeby.

Dvě dříve zmiňované skupiny matek, tedy matky tradiční a přechodové, často pociťují sociální tlak ze strany svého okolí. Většinou se setkávají s negativními reakcemi svého okolí a tak se většina z nich daným stavem věci ani nijak nechlubí. Nejčastěji zaměstnané matky kritizují lidé na vesnici, či lidé žijící v menších městech, starší generace a věřící.¹¹⁰ Naopak pozitivních reakcí se ženám dostává hlavně od dalších matek, které je obdivují a závidí jim jejich nezávislost na partnerovi.

Třetí a poslední skupinou matek jsou matky egalitářského typu. Stejně jako se na konci 20. století setkáme s tzv. „novými otci“, tato skupina matek může být paralelně nazývána „novými matkami“.¹¹¹ Tyto ženy vůbec necítí potřebu naplňovat klasický model mateřství a ani své jednání nemají tendence srovnávat s tímto ideálem, dalo by se říct, že tyto ženy jsou nekonformní. Nepotřebují si tedy své jednání ospravedlňovat a necítí

109 JANOŠKOVÁ, K. Krkavčí matky? In: Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Brno: Barrister & Principal, 2004. Str. 16.

110 Taméž, str. 37.

111 JANOŠKOVÁ, K. Krkavčí matky? In: Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Brno: Barrister & Principal, 2004. Str. 36.

pocit viny, že nejsou dobrými matkami. Je tedy zřejmé, že tato poslední skupina žen nepocituje ani tlak okolí.

Zaměstnané matky a muži na rodičovské dovolené jsou novým trendem, se kterým se ve větší míře setkáváme až ve 21. století. Pro starší generace je tento nový model rodičovství jiný, nezvyklý a tudíž ho nepovažují za správný. Je patrné, že současná česká společnost je velmi protkána genderovými stereotypy a tak je péče o dítě spojována výhradně s matkou. Podle výzkumu z roku 2000 si až 61% žen a 51% mužů myslí, že pro výchovu dětí je důležitější matka než otec.¹¹² Tento názor se opírá hlavně o to, že mezi matkou a dítětem je určité biologické pouto, které se tvoří ještě dávno před narozením dítěte. Zdá se, že česká společnost ještě na muže na rodičovské dovolené není připravena. Můžeme jen doufat, že s rostoucím počtem mužů na rodičovské dovolené, se bude měnit i postoj společnosti k nim.

8.4 Svobodné matky

Jak už jsem se zmínila, v České republice stále klesá počet sňatků. S tímto jevem samozřejmě souvisí, že stoupá počet svobodných matek.

„V předlistopadové společnosti se podíl dětí narozených mimo manželství od začátku sedmdesátých let do konce osmdesátých let s mírnými ročními výkyvy příliš neměnil, počátkem devadesátých let podíl nemanželsky narozených dětí začal růst a v roce 2004 dosáhl velikosti 30,5 %.“¹¹³

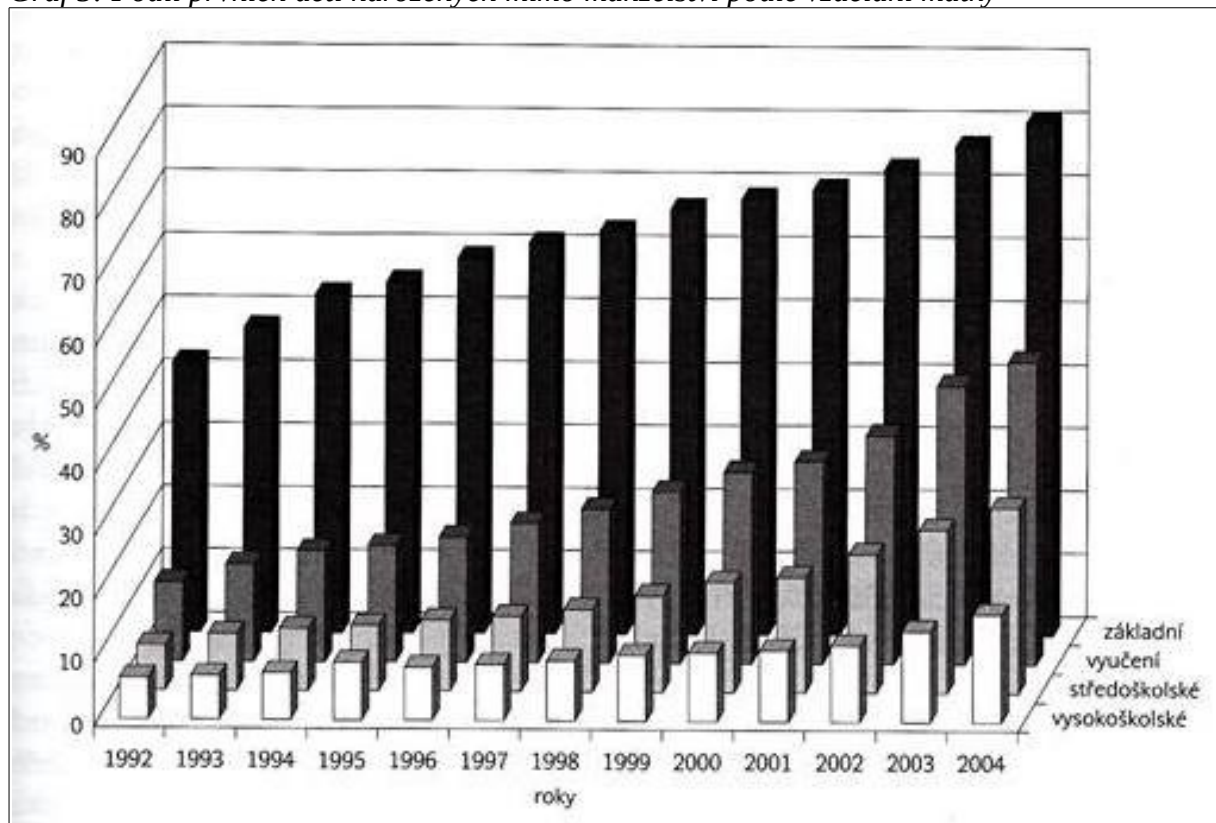
Pro tento nárůst mimomanželských dětí uvádí Katrňák dva hlavní důvody. Prvním důvodem je proměna hodnotové orientace mladých lidí. Lidé preferují spíše volnější soužití, nepřikládají sňatku velkou váhu, berou ho jako zastaralou instituci. Podle tohoto názoru by měly být svobodné matky dobře sociálně situované, protože nejsou do sňatku tlačeny ekonomickými okolnostmi a měly by být poměrně dobře vzdělané, protože jsou

112 JANOŠKOVÁ, K. Krkavčí matky? In: Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Brno: Barrister & Principal, 2004. Str. 45.

113 KATRŇÁK, T. Kdo jsou svobodné matky v české společnosti? In: Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný? Praha: Katedra demografie a geodemografie UK, 2006. Str. 45.

nositelkami hodnotové změny.¹¹⁴ Ovšem tomuto vysvětlení nenasvědčují nasbíraná data, která zobrazuje následující graf:

Graf 5: Podíl prvních dětí narozených mimo manželství podle vzdělání matky

Zdroj: KATRŇÁK, T. Kdo jsou svobodné matky v české společnosti? In: Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný? Praha: Katedra demografie a geodemografie UK, 2006. Str. 46.

Dalším zdůvodněním nárůstu počtu svobodných matek po roce 1989 jsou sociálně politických opatření směřovaných od státu k rodinám. Systém sociálních dávek je v České republice totiž nastaven tak, že příliš nemotivuje lidi, kteří čekají nebo se jim už narodilo dítě a mají nízké příjmy, uzavírat sňatky.¹¹⁵ Podle tohoto zdůvodnění by měly být svobodné

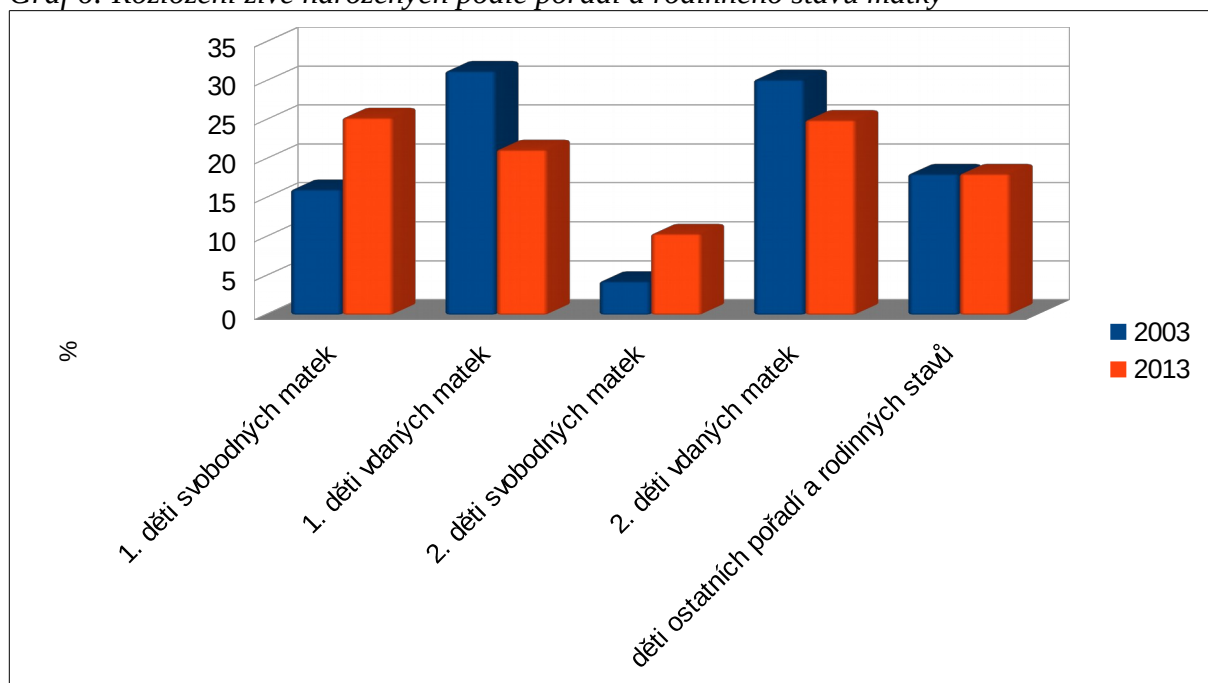
¹¹⁴ KATRŇÁK, T. Kdo jsou svobodné matky v české společnosti? IN: Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný? Praha: Katedra demografie a geodemografie UK, 2006. Str. 47.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 49.

matky naopak hůře sociálně i ekonomicky postavené. Uzavřít sňatek je pro ně prostě ekonomicky nevýhodné.

Stoupající počet svobodných matek zobrazuje i následující graf. Je vidět, že během deseti let stoupl počet svobodných matek a klesl počet matek vdaných.

Graf 6: Rozložení živě narozených podle pořadí a rodinného stavu matky

Zdroj: Statistika & my. Dostupný z: <http://www.statistikaamy.cz/2014/04/narozenych-deti-zatim-vice-nebude/>

9 Závěr

Hlavním cílem mé bakalářské práce bylo seznámit čtenáře s tím, jak se napříč staletími proměňovala sociální instituce mateřství. V prvních kapitolách jsem se věnovala zvláště historii ženy a dítěte od středověku až po 20. století, které je hlavně pro postavení dítěte zlomové.

V dalších kapitolách už jsem se věnovala samotnému mateřství. Nejprve jsem se pokusila o jeho definici a uvedla jsem dva názory na podstatu mateřství. První názor je ten, že mateřství je jakýsi pud či instinkt a druhý názor tvrdí, že mateřství je jen sociální konstrukt, který se mění s dobou. S tímto druhým názorem souvisí téma, kterému jsem se věnovala v další podkapitole a to téma dobrovolné bezdětnosti. Snažila jsem se vysvětlit, proč a jaké ženy si volí život bez dětí.

Dalším tématem, kterým jsem se ve své práci zabývala, byl vztah mateřství a otcovství. Zaměřila jsem se na to, jak se vyvíjel vztah mezi matkou a otcem a kdo a jaké role v rodině plnil. V minulosti byly role matky a otce oddělené, otec měl za úkol materiálně zajistit rodinu a matka měla pečovat o děti. Na rozdíl od tradičního rodičovství je v současné době běžné, že rodiče si své role rozdělí podle toho, kdo v čem vyniká. Jedná se o tzv. rodičovství vyjednávací. Role rodičů tedy nejsou pevně dané.

Hlavní část práce jsem věnovala tomu, jak název práce napovídá, jak se měnilo postavení matek a pojetí mateřství v průběhu dějin. Věnovala jsem se období, kdy dochází k výrazné proměně vnímání mateřství a matky. Nakonec jsem toto období vymezila od 18. do 21. století, tedy až po současnost. Mezi kapitoly o mateřství v minulosti a současnosti jsem zařadila část, která se věnuje vývoji rodiny. Definuji v ní, co to rodina vlastně je a jak se měnila v závislosti na změnách ve společnosti.

Pojetí mateřství v dnešní době se věnuji v závěrečné části své práce. Poukazuji na zvyšující se věk matek a snižující se sňatečnost. Posledními tématy, se kterými čtenáře seznamuji jsou problematika zaměstnaných a svobodných matek, kterých v dnešní době stále přibývá.

10 Seznam tabulek, obrázků a grafů

Tabulky

Tabulka 1: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny.....38

Tabulka 2: Chtěný počet dětí podle dosaženého vzdělání.....42

Obrázky

Obrázek 1: Typy bezdětných strukturované dle ne/dobrovolnosti bezdětnosti z pohledu
bezdětné/ho.....24

Grafy

Graf 1: Přesvědčení o tom, že žena potřebuje mít dítě, aby byl její život naplněn.....19

Graf 2: Počty živě narozených v ČR v letech 1950-2000.....36

Graf 3: Roční počet sňatků.....40

Graf 4: Úhrnná plodnost v Československé/České republice.....41

Graf 5: Podíl prvních dětí narozených mimo manželství podle vzdělání matky.....46

Graf 6: Rozložení živě narozených podle pořadí a rodinného stavu matky.....47

11 Seznam použitých zdrojů

Monografie

1. ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 367 s. ISBN 80-7325-060-8.
2. BADINTER, E. *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. 277 s. ISBN 80-85549-04-2.
3. CURRAN, D. J.; RENZETTI C. M. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2005. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.
4. HAŠKOVÁ, H. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 264 s. ISBN 978-80-7419-020-9.
5. HAŠKOVÁ, H.; ŠALAMOUNOVÁ, P.; VÍZNEROVÁ, H.; ZAMYKALOVÁ, L. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 153 s. ISBN 80-7330-092-3.
6. HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. 280 s. ISBN 978-80-247-1168-3.
7. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0.
8. KLIMOVÁ, A.; BRÁZDOVÁ Z.; MYDLILOVÁ A.; PAULOVÁ M.; SCHNEIDROVÁ D.; ŠULCOVÁ E. *Kojení: dar pro život*. Praha: Grada, 1998. 101 s. ISBN 8071694908.
9. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá Fronta, 1999. 300 s. ISBN 80-204-0737-5.
10. LENDEROVÁ, M.; KOPIČKOVÁ, B.; BUREŠOVÁ, J.; MAUR, E. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 853 s. ISBN 978-80-7106-988-1.
11. LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. 376 s. ISBN 80-7185-647-9.
12. LIPOVETSKY, G. *Třetí žena: Neměnnost a proměny ženství*. Praha: Prostor, 2007. 329 s. ISBN 978-80-7260-171-4.

13. LUVEN, L. *Být či nebýt matkou: o životě bez dětí*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 2010. 293 s. ISBN 978-80-7207-774-8.
14. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1989. 335 s. ISBN 80-011-86.
15. MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 1994. 109 s. ISBN 80-85282-00-3.
16. MEADOVÁ, M. *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Praha: SLON, 2010. 356 s. ISBN 978-80-7419-036-0.
17. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 323 s. ISBN 978-80-86429-87-8.
18. NICOLSON, P. *Poporodní deprese*. Praha: Grada, 2001. 147 s. ISBN 80-7169-938-1.
19. PLESKOVÁ, K.; SEDLÁČEK, L. (ed.) *Aktivní otcovství*. Brno: Nesehnutí, 2008. 60 s. ISBN 978-80-903228-9-9.
20. RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6.
21. TRDLIČKOVÁ, Gabriela. *Dobrovolná bezdětnost v mezinárodním kontextu*. Praha, 2013. Str. 7. Bakalářská práce (Bc) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky. Vedoucí diplomové práce Mgr. Karolína Dobiášová.
22. TŮMA, O.; VILÍMEK, T. *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. 224 s. ISBN 978-80-7285-122-5.

Periodika

23. *Lidé města*. 2012, roč. 14, č. 3. Praha: SOFIS. ISSN 1212-8112.
24. *Sociologický časopis*. 2001, roč. 37, č. 2. Praha: Akademie věd ČR. ISSN 0038 0288.

Sborníky a studie

25. *Děti na psí knížku?: mimomanželská plodnost v ČR*. Hamplová, D. (ed.) Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007. 155 s. ISBN 978-80-7330-128-6.

26. HAMPLOVÁ, D.; PIKÁLKOVÁ, S.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003. 108 s. ISBN 80-7330-040-0.
27. *Obrazy dětství v dnešní české společnosti: studie ze sociologie dětství*. Nosál, I. (ed.). Brno: Barrister & Principal, 2004, 206 s. ISBN 80-86598-80-2.
28. *Od početí ke školní brašně: sborník z odborného semináře konaného 29.-30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Martina Halířová (ed.) Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích, 2008. 270 s. ISBN 978-80-87151-01-3.
29. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Kocourková, J.; Rabušic L. (ed.) Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 2006. 156 s. ISBN 80-86561-93-3.
30. *Ženská práva jsou lidská práva: sborník přednášek ze semináře*. Lišková, K.; Tesařová, J. (ed.). Brno: Nesehnutí, 2002, 173 s. ISBN 80-903228-0-8.
31. Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity. 2008.

Internetové zdroje

32. Statistika & my [online]. 2014 [cit. 2015-06-14]. ISSN 1804-7149. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/2014/04/narozenych-deti-zatim-vice-nebude/>
33. Sňatečnost. *Český statistický úřad* [online]. [cit. 2015-06-14]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/snatecnost>